

»Vad sanning är, får tiden visa« Grundtvigs sanningsetik

Af Tord Ehnevid

Med denna rubrik kommer de tre ting med, varpå denna framställning avser att bygga Grundtvigs teologi. Sanningen, tiden och etiken är tre sammanhängande problemkretsar i Grundtvigs tankevärld. Det är inte av avgörande betydelse, vilken av dem som man använder som utgångspunkt. De hänger så fast samman, att de inte går att hålla isär, om man skall få en helhetsbild av Grundtvigs åskådning.

Vill man veta, vad sanning innebär för Grundtvig, kan man inte undgå att forska efter hans uppfattning om tiden. Och tidens lopp från början till slutet är knuten till sanningen. Vilken är då handlingarnas, etikens, ställning i Grundtvigs teologi? Den frågan synes mig vara omöjlig att tillfredsställande besvara, så länge man inte satt etiken i relation till uppfattningen om sanningen och tiden.

Det som jag här kommer att anföra bör ses i närmaste sammanhang med vad som står att läsa i min doktorsavhandling om församlingsetik (menighetsetik). Den handlar om synen på församlingen hos Grundtvig, Morten Pontoppidan och Einar Billing. Skillnaden i deras församlingssyn befanns ligga i rörelseriktningen. Rörelsen i församlingen innebär enligt Billing i första hand en Guds rörelse mot den enskilda människan. Gud kallar henne. Och människor svarar på Guds kallelse genom att församlas. Morten Pontoppidan börjar med människans rörelse mot medmänniskorna. Människorna söker gemenskapen med varandra i en rent geografisk gemenskap, som bör växa ut till en andlig gemenskap. Denna gemenskap behöver Gud för att kunna upprätthållas. Församlingsgemenskapen »kallar« på Gud. Detta är Pontoppidans församlingsetik. Gud svarar på människornas kallelse genom att fylla människogemenskapen med helig Ande (Ehnevid 1969, s. 279).

När det gällde Einar Billing och Morten Pontoppidan, föreföll resultatet vara tillförlitligt, eftersom jag tagit del av deras produktion under hela deras verksamhetstid. Annorlunda var förhållandet med Grundtvig. Den noggranna genomgången av hans verk hade begränsats till tiden omkring 1832 och därifrån framåt till Grundtvigs död. Inom detta tidsavsnitt hade därtill Grundtvigs poetiska verk berörts ytterst flyktigt. Med andra ord: Jag kände mig inte »färdig« med

Grundtvig på samma sätt som med Morten Pontoppidan och Einar Billing. Föreliggande arbete är därför att se som ett komplement till min doktorsavhandlingens framställning av Grundtvigs församlingsetik.¹

Källmaterialet blir här inte begränsat till en viss period i Grundtvigs liv. Det spänner över hela tiden av hans verksamhet. Några källor bör dock särskilt framhållas, eftersom de har kommit att lämna de största bidragen. Det gäller Kvædlinger av 1815 med Grundtvigs egen sammanställning av arbeten från 1808 till 1815. Grundtvigs tankar om tiden träder tydligt fram i den boken. Hans syn på ordet får - som han själv säger - en begejstrad skildring i Verdens Krønike av 1814. Den av Svend Grundtvig och Georg Christensen utgivna samlingen av Grundtvigs poetiska skrifter har flitigt nyttjats. Av dessa bör den långa lärodikten Havamal från 1866 nämnas (PS IX s. 295-499). Den sammanfattar, synes det mig, på ett utmärkt sätt, hur Grundtvig tänker. Men om man inte känner Grundtvigs tankevärld från hans tidigare produktion, torde Havamal vara ytterst svårförståelig.

»Vad sanning är, får tiden visa« är en översättning av ett grekiskt ordspråk, nämligen

ἩΜΕΡΑΙ ΕΙΠΛΟΙΠΟΙ ΜΑΡΤΥΡΕΞ ΕΟΦΩΤΑΤΟΙ.

Detta tänkespråk sätter Grundtvig som motto för Verdens-Krøniken 1817. Tidsangivelsen 1817 bör uppmärksammas. Sammanfattningen av Grundtvigs tänkande sättes sålunda in under ett uttalande i hans tidigare år. Och detta uttalande äger giltighet för vad Grundtvig skrivit både före och efter 1817. Men nog förmärkes en viss glidning i Grundtvigs intresseinriktning. Upplysande är härvidlag de satser, som sättes som motto för Grundtvigs historieböcker. Kort Begreb af Verdens Krønike 1812 har som motto »Riget og Magten og Æren er Guds i Evighed«. Kort Begreb af Verdens Krønike 1814 inledes också med en biblisk sentens: »Han beskikkede en Ihukommelse om

¹ Det föreliggande arbete är författat för 25 år sedan: Jag tar i arbetet inte ställning till den omfattande forskning och de utgivelser af Grundtvig, som under de senaste 25 åren har problematiserat Thanings tes, bl.a. från Chr. Thodbergs sida, även som inte heller exempelvis Fl. Lundgreen-Nielsens forskning behandlas.

Sine underlige Gierninger, den naadige og barmhjertige Herre (Ps 111)«. (I den svenska bibelöversättningen lyder Psalt.111:4 sålunda: »Han har så gjort, att hans under äro i åminnelse; nådig och barmhärtig är Herren.«). Udsigt over Verdens-Krøniken 1817 börjar, som sagt, med orden »Hvad Sandhed er, maa Tiden vise« och Haandbog i Verdens-Historien 1833 slutligen inledes med ett ord av den schweiziske historikern Johannes Müller: »Wo das meiste Leben, dort ist der Sieg«. Av valet av dessa motton framgår den glidning, som sker i Grundtvigs syn på historieskrivningen. Den bibliska anknytningen försvagas i de senare verken.

William Michelsen har i två böcker ingående redogjort för tillkomsten av Grundtvigs historiesyn, varför jag här bara vill uppmärksamma det inflytande, som Johannes Müllers historieskrivning haft på Grundtvig. Detta har tidigare framhållits av Michelsen (Michelsen 1956, s. 153-161). Men det bör särskilt betonas i en situation, där enhetligheten i Grundtvigs tankevärld ifrågasättes. Johannes Müllers inflytande på Grundtvig är bestående. Vid Müllers död 1809 skriver Grundtvig dikten »Sagas Tempel« (Grundtvig 1815, s. 139-144). Grundtvig kommenterar själv i Kvædinger denna dikt. Det var första gången som han »såg ut över världshistorien och strävade att samla till *en* bild de yppersta tiderna i deras tolkning« (a.a. s. 145). I inledningen till Verdens Krønike 1814 kallas Johannes Müller Sagas överstepräst (Grundtvig 1814, s. V). I inledningen till Verdens Krønike 1817 nämnes han som den ende, som givit »en översikt över tidernas lopp på det hela taget, över andens flykt och kroppens färd, och det inbördes förhållandet« (Grundtvig 1817, s. VI). I dessa Grundtvigs betyganden av Müllers förtjänster förenas ord som saga, krönika och historia på ett för nutida historieskrivning främmande sätt. Men vill man förstå Grundtvig, får man försöka hålla samman dem. Saga, krönika och historia har en gemensam nämnare. Den är tiden.

Kap. I. Grundtvigs tänkande över tiden

När man från svenskt håll söker tränga in i Grundtvigs tankevärld, känns omgivningen så främmande. Ord och uttryck synes vara flytande, dunkla, dynamiska. I Sverige är man van vid ett tänkande med fastslagna, genomanalyserade, stillaliggande ord och begrepp. Denna

värld ger klarhet och trygghet. Man vet vad som är vetenskap i detta ords sanna bemärkelse. Det är att veta. Det är grunden för tankens arbete. På dessa fasta begrepp bygger man upp sina påståenden och bevisar dem klart och kyligt. Försöker man nu pressa in Grundtvigs uttalanden i denna inrutade tankebyggnad, får man en nästan övermänsklig arbetsuppgift. När man tycker sig ha funnit ett schema, som kan beskriva Grundtvigs tankevärld och utför den beskrivningen, märker man, att man tappat bort det väsentliga. Det har fallit utanför schemat och går inte att pressa in där. Slutsatsen blir då gärna den, att Grundtvigs åskådning innehåller så disparata element, att de inte går att sammanfoga (Aronsson synes vara inne på den tanken, Aronsson 1960, s. 169).

Flera gånger var jag själv benägen att söka lösa svårigheten att hålla samman alla Grundtvigs tankar genom att påstå, att de visade brist på konsekvens. Men samtidigt fanns ett bestående intryck av enhetlighet i allt det som Grundtvig skrivit. Till slut beslöt jag att karakterisera Grundtvigs åskådning som ett tänkande över tiden (Ehnevid 1969, s. 13). När jag avslutade min doktorsavhandling, syntes denna formulering fortfarande vara något äventyrlig. Full säkerhet förelåg nämligen inte beträffande möjligheten att upprätthålla påståendet även ifråga om Grundtvigs tidigare produktion. I dag förefaller mig karakteristiken äga full giltighet för Grundtvigs författarskap i dess helhet.

Grundtvigs ihållande intresse för historieskrivning bottenar i hans filosoferande över tiden. Hans första »krönikor« kallas »korta begrepp« om tiden. Senare blir »begreppet« till en »utsikt« över tiden. Grundtvigs bibelsyn är också bestämd av hans tidsuppfattning. Bibeln är historia, som fortsätter i kyrkohistorien. Kyrkohistorien är »et Kirke-Spejl« eller »Udsigt over den kristne Menigheds Levnedsløb« (Undertiteln på Grundtvig 1876). Nytaarsnat 1810 bär underrubriken »Blik paa Christendom og Historie« (Grundtvig 1815, s. 179). I ett tillägg talar Grundtvig om »dessa blickar på kristendom och krönika« (a.a. s. 218).

Grundtvig föredrar termen krönika framför historia som beteckning för historieskrivning i vår tids mening. »Historia« är nämligen »ett konstord« (Grundtvig 1911, s. 197) och ersättes ofta med ordet »levnadslopp«. I förordet till Verdens Krønike 1814 utreder Grundtvig terminologien (Grundtvig 1814, s. XXXVIff). Historia är latin, krönika danska. Historia betyder ordagrant det utforskade, krönika

däremot »Tidende« dvs. »en skildring av vad som hänt i tiden«. Historien ger en mängd underrättelser (»Efterretninger«), krönikan ger »en bild av tiden«. Grundtvig vill behålla benämningen historisk som uttryck för den granskning av tiden, som människorna gör. Men Grundtvig är mest intresserad av »verket«.

Grundtvigs beskrivning i Nordens Mytologi 1808 av en gammal diktare, som grubblar över världens och tidens upphov (N.F.S. Grundtvigs Udvalgte Skrifter v. H. Begtrup I-X, I s. 333, här förkortat I), stämmer in på honom själv. Grundtvig kan nämna »höge Odin« och »vite Krist« tillsammans (Grundtvig 1815, s. 114), eftersom de båda ger honom bidrag till kunskap om livets hemlighet (a.a. s. 129 och 133). Tiden är »evighets frände«, säger Grundtvig i Havamal (PS IX, s. 313). Grundtvig har lättare att finna det himmelska i historien än i naturen, även om denna också lämnar sitt viktiga bidrag till människors upplysning (Grundtvig 1815, s. 138).

Men det är inte bara det himmelska, som Grundtvig finner i historien, krönikan eller tiden. Historien ger också sann människokunskap. Detta framhåller Grundtvig i inledningen till Krønike-Riim 1829 under mottot »Dagar skall dagarna svara, Och nätter varandra uppklara«. Den fallna människan är dock en rest av gudsbilden. Att spåra människan i tid och rum är därför att uppdaga »en glimt« av Guds härlighet (a.a. s. 185-190).

Ljus, dvs. upplysning, tid och liv bildar för Grundtvig en enhet, en enhet, som består under Grundtvigs hela liv. Belysande är Grundtvigs dikt »Syd-Sælland« i Danskeren 1851:

Her det var, for længe siden
 Lyset først for mig oprandt
 over *Livet*, over *Tiden*,
 den som er og den som svandt (PS VII s. 324).

Med vilje har jag belagt framställningen med hänvisningar till skrifter från vitt skilda avsnitt i Grundtvigs utvecklingsgång. Avsikten är nämligen att visa, att källorna svarar mot påståendet, att Grundtvigs tänkande är och förblir ett tänkande över tiden. Bevisföringen skall nu fortsättas med en genomgång av de bilder, Grundtvig använder för att ange innebörden i »tiden«.

A. *Ygdrasil*

Ygdrasil får väl nämnas först. Grundtvigs studier i nordisk mytologi förde honom snart in i djupsinniga tankar om innebörden i nordbornas föreställning om Ygdrasil. Redan i den första avhandling, som Grundtvig låtit trycka, nämligen »Lidet om Sangene i Edda« 1806, kommer han in på frågan om tidens födelse. Asarna är samlade vid foten av trädet Ygdrasil, bekymrade inför möjligheten att få skänka bort sin evighet (I s. 132f. Se vidare a.a. s. 207).

Enligt Grundtvigs mening är nordbornas gudalära inte frukten av reflektion utan av »livets och tidens omedelbara skådande«. Därför spelar föreställningen om Ygdrasil en avgörande roll. Ygdrasil är »tidens träd, som famnar rummet« (I s. 339). Under trädets tre rötter bor »tidens barn«, människorna, under trädets grenar bor »tidens gudar« (I s. 340). Det »namnstora trädet« Ygrasil nämnes i samband med tidens födelse (I s. 270 och 341) »Træets Navn er Ygdrasil«. »Træets andet Navn er Tid« (I 341). Allt detta står att läsa i Nordens mytologi 1808.

Ej heller under sin strängt kristna period efter 1810 försmår Grundtvig bilden av tiden i form av asken Ygdrasil. All händelse är Guds händers verk, kan Grundtvig säga i *Verdens Krønike* 1814 och tillägger, att Gud låter människorna se in i hans nåds dolda helgedom, » där vi ser tidens träd, utsprunget ur hans viljas rot« (Grundtvig 1814, s. 412). *Danne-Virke* 1816 inleds med en programförklaring, där erinrandet om historiska minnen liknas vid ett plockande av blad och blommor på Ygdrasil (III s. 305).

Som tidens träd är Ygdrasil också historiens träd. Grundtvig utnyttjar detaljerna i föreställningen om Ygdrasil i sin diktning till den grad, att noggrann kännedom om denna myt är en förutsättning för förståelsen av dikten. Fördanskningen av Saxo Grammaticus' *Danmarkskrønika* 1818 har Grundtvig försett med en inledningsdikt, avsedd som en hyllning till kungen. En strof i denna hyllningsdikt förtjänar att återges i sin helhet - som ett exempel på vilken framträdande plats Ygdrasil har i Grundtvigs tankevärld.

Af Ask er Dit Spir, men for Sceptre af Guld
 Det ei sig behøver at skamme:
 Opelsket det er over Mark, over Muld,
 Paa Ygdrasills hellige Stamme;

Det grønnes saalænge paa Marken til Læ,
Som Nornerne vande Historiens Træ! (IV s. 81).

Dikten visar, att asken Ygdrasil inte bara är en flyktig symbol för tiden utan en detaljrik verklighet. Bildspråkets natur är, säger Grundtvig, att låta det osynliga betecknas med något synligt och det frånvarande med något närvarande (V s. 524). Tiden är osynlig, men asken Ygdrasil är synlig. Den fornnordiska myten har sådan betydelse, att man enligt Grundtvig äger rätt att använda dess bildspråk också i predikan (SB III s. 176). Med bilden av tidens lopp som ett växande träd kan man fasthålla den viktiga tanken, att toppen innehåller detsamma som redan fanns i roten. Skillnaden är den, att toppen uppenbarar vad som är fördolt i roten (VIII s. 542).

Nordens Mythologi 1832 nämner myten om Ygdrasil som en huvudmyt (V s. 525). Den visar på den fortgående kampen i människolivet mellan liv och död, där döden visserligen har stora framgångar men förloppet ändå utvecklar sig till fördel för livet (V s. 525). Liksom Ygdrasil har människosläktet en trekluvet rot, varav en del pekar mot himmelen och bär gudarnas barn, en annan pekar mot jorden och bär jättarnas barn och den tredje pekar mot helvetet och bär »fränderna till Hel« (V s. 526; SB III s. 176). Ordet Ygdrasil vill Grundtvig tolka som ordet för en stam eller pelare, som bär upp universum (V s. 529). Under himmel-roten ligger Urdas källa, under jord-roten Mimersbrunnen och under den tredje roten ligger draken Nidhög och gnager tillsammans med maskarna, så att Ygdrasil hotar att förvissna. Men nornerna vid Urdas källa vattnar ständigt trädet, så att det kan behålla sin grönska (V s. 523). Urdas källa är spådomens källa, som tillsammans med Mimersbrunnen, erfarenhetens källa, får Ygdrasil att växa. Därför kallar Grundtvig gärna Ygdrasil för Mimersträdet eller erfarenhetens träd (V s. 530 och 535).

De två källorna under var sin rot på Ygdrasil utgör viktiga element i Grundtvigs föreställningsvärld. Urdas källa vaktas av Heimdal (I s. 276), varför denne kommer att symbolisera ett viktigt skede i tidens lopp. Ur Urdas källa uppstiger de tre nornerna (I s. 273ff). Den rot, som vattnas ur Urdas källa, kallar Grundtvig för Ygdrasils hjärterot. Nornorna är kvinnliga väsen. Som representanter för försynen bestänker de asken med »kraftig *Spaadom*« (VIII s. 542; PS IX s. 213; PS VIII s. 71). Urdas källa kallas också livskällan. En dikt av Grundtvig

från 1866, som bär överskriften *Nornerne*, kan belysa, hur tid, gåta, liv flätas samman med tanken på *Ygdrasil* och *Urdas källa*.

Asken, som ved *Urdas Kilde*
 Rødder slog i *Tidens Grund*,
 Aarle grøn, udgaaet silde
 I den sidste Aftenstund
 Plantet ud fra Gaadelandet,
 Af Livskilden altid vandet,
 Hed i Norden *Ygdrasil* (PS IX s. 204ff).

Ygdrasil är tidens träd, historiens träd, livets träd. Redan i sitt upphov är tiden, historien och livet delat i manligt och kvinnligt. Detta drag i inte bara Grundtvigs allmänna tänkande utan också i hans speciellt teologiska är behandlat i min doktorsavhandling (Ehnevid 1969, s. 94ff och 99). Jag går därför inte närmare in på den frågan här utan begränsar mig till föreställningens förekomst i Grundtvigs uppfattning av *Ygdrasil*. I en dikt »*Asken i Norden*« (1852) kallas människorna för Askurs son och dotter. Parallelliseringen fortsätter med hjärtat, som känner, och anden, som fattar. Vidare nämnes paret *Urda-källan* och *Mimersbrunnen* (PS VIII s. 12-18).

Menneskelivet: ét i to
 Tér sig hos Mand og Kvinde,
 Menneskelivet som vi tro,
 Delt vi hos Folkene finde,
 Det med en Forsyns-Haand fuldsnild
 Grenevis som paa *Ygdrasil* (PS IX s. 334).

Urdakällan ligger vid *Ygdrasil*s hjärterot med kvinnliga väsen, *norn*ä, som de verksamma. *Mimerskällan* är visdomens brunn, som ägs av *mimer*, den minnesgode (VIII s. 543). *Mimer* är en gammal »*Sagamand*«, som har sin boning under *Ygdrasil* och reser runt på jorden och samlar »*Forstand*«. Han ser till att tiden inte stannar (PS IX s. 502f). Grundtvig har själv bekänt (i *Nordens Myther* 1864), att *Mimersmyten* har berett honom mycken tankemöda (PS IX s. 226). *Mimer* är både »*Saga-Mund*« och »*Huske-Mand*«. I *Mimersbrunnen* samlas erfarenhet. *Mimers* dom över erfarenheten kallas förklaring.

Med ett främmande ord benämnes den krönika (PS IX s. 228f; VIII s. 543).

Med hjälp av Ygdrasil kan Grundtvig åskådliggöra tidens lopp. Ormen eller masken vid roten på Ygdrasil växer till en örn, liksom bokmalet (på danska bogormen) under medeltiden blev till ett muntligt, flygande, levande ord i nyårstiden (PS IX s. 313). Detta nya tidsavsnitt skall vara till tidernas ände, då asken Ygdrasil faller.

Hvor Aser holde Stævne
 Der staar en Ask saa prud,
 Et Underværk at nævne
 Med mange Underskud,
 Den gammel er af Alder,
 Og naar eengang den falder,
 Da falder *Tiden* med (Grundtvig 1815, s. 473
 (Hammervisan) 1815, Kvædlinger, s. 473).

B. Bikupan

En annan grupp av tidssymboler i Grundtvigs symbolvärld - för att använda Toldbergs uttryckssätt - kan samlas kring bilden av bikupan. Därmed lämnar vi inte helt Ygdrasilmyten. Förbindelsen mellan asken och bikupan utgöres av »honungsdaggen«. Nornorna vattnar Ygdrasil med honungsdagg (Grundtvig 1815, s. 91ff och 94ff; VIII s. 543). Av vad som tidigare anförts om Ygdrasil kan man förstå, att honungsdaggen är hjärtats dagg (nornorna är ju kvinnliga väsen) och himmelens dagg (nornorna vistas vid himmelsroten). Andens blommar utvecklas under hjärtats dagg (Grundtvig 1814, s. 69). Fågeln, dvs. det bevingade ordet som Fågel Fenix eller örnen i Ygdrasil, livnär sig av himmelens dagg (PS IX s. 312). Denna himmelens dagg kan ge liv åt den tidigare omtalade »Bog-Ormen« (X s. 403 (*Dansk Ravnegelder* 1860)).

Grundtvig liknar människolivet vid svärmeriet i en bikupa. När man skriver om Grundtvigs poetiska verk om bikupan, tycker man sig göra våld på materialet. Jag väljer därför att direkt citera några strofer ur dikten Sværmeriet, vilken ingår i Saga 1812.

Jeg haver mig lavet en Kube af Glar,
 For Bilivets Under at skue,
 Derinde mon bygge saamanget et Par,
 Og hver sig har lavet en Stue;
 Af Vox og af Honning den Stue er bygt,
 Der sidde de inde saa lunt og saa trygt,
 Mens ude de Hvide mon flyve (II s. 150).

En Kube jeg veed, kun for Seeren klar,
 Men mørk for de seende Blinde,
 Den pusted Gud Fader af fineste Glar,
 Og Mennesker bygge derinde:
 Den Kube sig hvælver saa høj og saa stor,
 Den haver til Stade den udstrakte Jord,
 Og *Tiden* saa monne den hede.

Der sidder en Dronning i Høieloftssal
 Og Saga den Dronning sig kalder.. (II s. 153).

Till drottningen, Saga, kommer människors barn, ty de känner, att de har ett fädernesland utanför bikupan. Med drottningens hjälp söker de komma upp över kupan, något som kallas svärmeri (II s. 154).

Honungsdroppet från Ygdrasil är binas näring. Så bejejstras också skalden av drycken från normornas spådomskälla. Därmed har Grundtvig fått - vad han kallar - »en sinnebild för poesin« (V s. 531f). Skaldens blick lösgöres från jorden (I s. 367). Daggan från Ygdrasil blandas med vatten från Mimersbrunnen till en mjöd, som skänker en poetisk begåvning. Man kan dricka sig full av historisk kunskap, säger Grundtvig (VIII s. 543; V s. 534). Skalden dricker ur tidens vittnesbörd, när han blir andeingiven. Beskrivningen av Ygdrasil anknyter till denna tankegång. Ygdrasil är »en Ask med Humleranken« (PS VIII s. 13). Mot denna bakgrund framträder föreställningen om Mimer i Grundtvigs diktning klarare. Mimer sitter vid en brunn under asken och dricker mjöd, »prövar daggens krafter« (PS IX s. 227).

Mimers-Brønden ved Ygdrasil
 Fyldes af Dug fra dens Grene,
 Norne-Væden gaar ej til Spild,
 Minderne her sig forene;
 Minder om Norners vise Raad,
 Minder om hver en Heltedaad,
 Tidernes Tegn og Fylde (PS IX s. 294).

Att vara poet är att svärma som ett bi, i ett försök att nå utanför den kupa, som tiden välvt över människolivets gåta. Saga är detsamma som poesi. Den svävar över tidens böljor och tidens hav (III s. 440). Därmed har vi nått fram till en tredje bild för tiden, nämligen havet.

C. Havet

Havet är den symbol för tiden, som Grundtvig använder med förkärlek. Anledningen härtill kan vara flera. Förmodligen är havet den lättast omformbara bilden. I den kan Grundtvigs tankar om tiden som spegel för evigheten och evigheten som spegel för tiden läggas in. Tillvaron är gåtfull som havet. Tiden förändras lika snabbt som havet och är ändå densamma.

Tillämpningen av bilden om havet är så vittförgrenad, att en uppdelning på olika havssymboler är nödvändig, även om gränserna mellan dessa symboler blir flytande. Början skall göras med havet som helhet taget.

1. Havet

*Tiden mon være, hvad Havet betyder,
 Bølgende trindt sig om Midgard den snoer,*

skriver Grundtvig i Danne-Virke I (1816) (III s. 341). Troligtvis är havet en yngre symbol för tiden än Ygdrasil. Det är källorna under Ygdrasil, som vuxit ut till att bli havet. Urdas källa kallas också Urdas sjö (IV s. 197). Anknytningen från Mimersbrunnen till havet är mer långsökt. Mimer blev halshuggen, men Odin bevarade hans huvud och frågade det till råds. Mimers son Heimdal använde däremot

sin faders huvud till kamp. För Grundtvig blir detta en bild för att minnet (Mimer) betingar förståndet (Odin). Historien (Mimer) mister livet, i det att ordet inte längre är muntligt. Men de döda bokstäverna får liv igen, när de inspirerar till handling (Heimdal). Heimdal växer genom att dricka av »de kyliga böljorna«. Böljorna avbildar tidens lopp, är Grundtvigs kommentar (V s. 673f).

Sjö-liket är livet (PS VII s. 526). Grundtvig kallar därför asar och vaner före havsgudar. Människans gudar speglar sig i människorna, liksom sol och måne och stjärnor speglar sig i havet. Havet avbildar för Grundtvig »det än stilla än böljande och stormande människo-livet« (V s. 556). Med dessa fornnordiska föreställningar kan Grundtvig förena bibliska. Sålunda framhålles gärna Gud som Ordets röst över vattnet (PS V s. 504f).

Havet avspeglar människolivet också ur den synpunkten, att havet inte främjar en individualistisk livsutformning. På havet måste människor samarbeta. »Den gemensamma människoanden« betyder där mer än vad den gör på land (V s. 451f).

Folkenes Liv paa Tidens Hav
Lignes ved Skibet, der sejler
Lukt over Dybets aabne Grav,
Slægtfølgens Færdsel afspejler,
Pløjer med Kjøl den høje Sø,
Frister sin Lykke under Ø.

Skibene styrer, hver sin Vej,
Fare som Vindene blæse,
Dermed det dog forhindres ej,
Som vi i Stjærner kan læse
At de paa Klode kuglerund
Mødes en Gang i Aftenstund.
(Havamal 1866) (PS IX s. 334).

Av dikten framgår det att havet också blir historiens element (V s. 451f; PS VI s. 514). Det är »svunna tiders hav« (PS IX s. 478). Historien blir gåtfull som havet. Historieskrivaren ser ner i tidernas ström (VIII s. 259 och 270). Anden visar på de tecken, som trots allt finns i tidernas hav (IV s. 327 eller PS V s. 252).

»Havet dog det Dyb afbilder,
Som er i Guds skjulte Raad...« (PS VIII s. 491).

I böljornas virrvarr kan en andeburen människa ändå upptäcka ett sammanhang. Kärleken är huvudströmmen genom tidernas hav. På sitt poetiska språk nämner Grundtvig kärleken som »stjärnan, som vinkar till kärlekens ö, evighetsströmmen i tidernas böljer« (IV s. 183).

En god illustration till hur Grundtvigs uppfattning om tiden domineras av föreställningar om havet ger några av hans psalmer. I den svenska bearbetningen av »De levandes land« (1824), som återfinns under nr 258 i nuvarande svenska psalmbok, har havssymboliken, som fyller denna Grundtvigpsalm, fallit bort. Endast i den femte strofen kommer bilden med i form av orden »att lätt jag mig svingar långt, långt bortom hav«. Hos Grundtvig talas om landet, där »tid har ej tand« och »böljan ej slår«. Det landet har en »leende kust«, »morgonens spegelklara strand«. Det är »evighetsön i tidernas ström«, »den skinande bubblan på tidernas ström« och »evighetspärlan i tidernas ström«. Därför är det »landet bakom hav« med goda tidender (PS V s. 283ff).

Grundtvigs bearbetning av den kristna dagvisan skiljer sig från den svenska versionen i sin upptakt. »Den signade dag som vi nu här se av himmelen till oss nedkomma« (svenska psalmboken nr 175), denna signade dag ser Grundtvig »Af Havet til os opkomme« (PS V s. 461). Tankegången är svårförståelig, om man inte känner till Grundtvigs bild av tiden som havet. »Livet och tiderna vändes, tidernas fullbordad skiftade villkor«, när Kristus kom. »Menneskelivet da som sagt,

Opgaar som Solen af Havet,
Sunket i Mulm, staar op med Kraft,
Som Hvedekornet begravet« (PS IX s. 335).

Vid sidan om kärleken som huvudströmmen i tidernas hav - eller riktigare uttryckt: blandad med den - finns sanningen. »Tidens höga böljesång« tjänar sanningen och hotar lögnen (Grundtvig 1815 s. 347). På havets häst, Sleipner, kallad »Lysmanke«, vill därför Grundtvig färdas (PS IX s. 219 och 225). Under den svala böljan förlustar sig Odin med Saga (Grundtvig har satt detta motiv ur Eddan

som motto för Snorre Sturlassons Norges Kungakrönika, utgiven 1818. IV s. 140). Saga och sanning förenas i tiden.

Her [i Norden] det ses, at under Bølgen,
 Under Orlogsmand og Baad,
 Paa Havbunden af Tidsfølgen
 Gaar en skjult elektrisk Traad,
 Som igjennem dunkle Minder
 »Først og Sidst« saa tæt forbinder
 Som i alle Led vort Liv.
 (Nyaarsdagen 1857) (PS VIII s. 202).

2. Havsfrun

Den Saga, som Odin förlustar sig med nere i havet, bär ett namn, som anger hennes samhörighet med havet, nämligen Havsfruen. Därmed övergår vi till denna havssymbol.

Också här kan man spåra ett samband med Ygdrasil-föreställningen i dess egenskap av bild av tiden. Asken sträcker ut sina grenar över havsfruns böljor. Som Norne-Gäst kommer Grundtvig på Odins häst också till Mimers brunn (PS IX s. 294). Skalden är »Norne-Gjæsten«, som färdas på hästen Sleipner eller Sleipners föl Grane över havet till havsfrun (IV s. 280 och 283 eller PS V s. 197 och 200; PS VI s. 61). Den strof ur Danne-Virke I, varmed avsnittet om havet inleddes, var hämtad från en dikt med namnet Havfruen og Dane-Dronningen:

Tiden mon være, hvad Havet betyder,
 Bølgende trindt sig om Midgard den snoer

Fortsättningen lyder:

Op af dens Bølger sig Havfruen skyder,
 Saga saa kalder man hende i Nord (III s. 342).

Härmed understrykes den nära förbindelsen mellan tiden och Saga. Därtill är Saga ett kvinnligt väsen, havsfrun. Hon föder söner till världen, dvs. nya tider, som är att likna vid Andens uppväckande av

de döda (III s. 343). I en hyllningsdikt till sin bortgångna moders minne (1822) sammanställer Grundtvig havsfrun med saga och modersmål (IV s. 205f). Denna sammanställning är inte tillfällig. Sägen och sång sker med »folke-lig« röst, dvs. på modersmålet (IV s. 300). Med Nyaarsmorgen (1824) vittnar Grundtvig om sin egen upplevelse av havsfrun:

Med Høi-Sangens Toner,
 Som stege fra Hav,
 Till Støvets Forsoner,
 Som Aande os gav,
 Opstod i mit Øre,
 Som Helgen af Skrin,
 Fuldliflig at høre,
 En Tone saa fiin,
 Som Aand lod mig nemme,
 Var Hav-Fruens Stemme,
 Noor tæt over Bølge den klang! (IV s. 303).

Havsfruns levande röst finns i modersmålet. En dialekt kan synas ful, men det är den inte för Grundtvig. Att använda sitt modersmål är att ha »öra för böljan på hav«. Om någon tar anstöt av det språket för att det är för platt, skall man enligt Grundtvig minnas, att »broget er bedre end mat« (IV s. 311 och 319).

»Milda böljor, Danmarks spegel«. Med de orden inleds Havfrusangen (1835) (PS VI s. 130ff). Grundtvig lär vid denna tid ha bott vid Öresund. I Öresund kan han också sägas sova vid havsfruns bröst för att vakna till ett Nordens gyllenår (PS VI s. 538f). Kung Skjold, symbolen för Danmark, vaggas också i havsfruns sköte (PS VII s. 194). Havsfrun är »Danmarks Grædekvinde« (se vidare under Svanesång), men upp från minnenas djup skall hoppet svinga sig på fågelvingar dvs. på levande, muntliga ord (PS IX s. 432f).

Om man tycker, att beskrivningarna av havsfrun är dunkla, bör man veta, att Grundtvig själv inte gör anspråk på att ha givit en tillfyllestgörande förklaring. Havsfrun är en gåta (PS V s. 247). Men Grundtvig kan ange, i vilken riktning lösningen på gåtan är att söka. Havsfruns gåta är djup som Guds nåd. Liksom Guds nåd kan den lösas blott av Guds Ord (PS VII s. 404; PS IX s. 478f; X s. 410). I det kvinnliga hjärtats djup skall det nya livet födas.

Derfor Danas Sorg og Kvide
 Varsel er for Glæde stor,
 Barnet, hvad hun end maa lide,
 Fødes skal med *Aand* og *Ord*
 (Havamaal 1866) (PS IX s. 479).

En sång ljuder i Danmark, havsfrusången, som av Grundtvig också benämnes Hejmdals modernamn. Danskarna värnar om »Gaade-Hjærte-Sproget«, vilket språk skänker en viss klarhet över havsfruns gåta. Men mycket, som kallas klarhet, är långt borta från havsfrusång och »Hejmdals Galder« (PS IX s. 202).

3. Svanesång

Havsfruns sång är vemodig men klargörande. Denna tanke hänger för Grundtvig samman med föreställningen om svanesången. Två svanar uppehåller sig vid Urdas källa (I s. 364f). Av deras sång är människosläktets sång en efterklang. Poesin är bandet mellan himmel och jord. Alltsedan tidens födelse har poesin funnits vid livsträdets rot och begejstrat människorna (V s. 531 och 533).

Svanparet består av brudgum och brud (Grundtvig 1815 s. 474; PS V s. 274). Deras sång är betagande men fylld av vemod. Sången är »tidens tunga« och sorgsen, eftersom den besjunger tidens undergång (Grundtvig 1815, s. 476). Den handlar alltså om tidens träd Ygdrasil. Varje poetiskt historieverk är skrivet med »svan-penna«. Så karakteriserar Grundtvig både sitt eget verk och Saxo Grammaticus' (IV s. 197 och 270). »Nordens svaner« är ett uttryck för den politiska folksjäl, som påträffas i Norden (PS V s. 273ff).

Hav, med de rullende Bølger!
 Vugge for Svanerne graa!
 Hvad sig i Dybet fordølger
 Under din Tillie blaa:
 Skyblaa i Havblikket stille,
 Snehvid, naar Vindene spille,
 Græsgrøn, naar Stormene tude,
 Bejle til Afgrundens Brude,
 Det over *Danskernes Vang*
 Toner i *Svanernes Sang*. (PS VI s. 514)

Detta är sista strofen i Grundtvigs dikt »Havet« från 1844 (PS VI s. 518). Havet speglar människolivet i all dess brokighet. Endast poesien förmår ge liv och röst åt denna rikedom. Poesien är svanarnas sång, ty den är tidens egen sång. Svanesång betecknar den sista akten i ett drama. Först med svanesången kommer den slutliga klarheten över livets gåta. Men det är också först i höstens tid som man kan förvänta att få skörda frukten. På samma sätt kan människorna först vid tidens slut skörda »Vetandets Frukt i Visdoms Ord«. Svanesången ger sålunda den sanna kunskap (PS VIII s. 18).

4. Ravet (bärnstenen)

Ytterligare en detalj i Grundtvigs liknande av tiden vid havet skall här tas med. Det gäller bärnstenen, ravet, som man kan samla vid havets stränder. En utförligare redogörelse för denna bilds förekomst i Grundtvigs verk skall inte göras här. Toldberg har behandlat den i sin bok om Grundtvigs symbolverden (Se Toldberg 1950, uppslagsord rav i ämnesregistret.)

För att kunna leva och växa skulle Ygdrasil vattnas med honungsdagg. Denna dagg förvandlas till »guldtårar«, vilka sålunda kan spegla tiden. Om man nu, som Grundtvig gör, flyttar över detta bildspråk till att gälla havet, så kommer ravet, bärnstenen, att fylla samma funktion som guldtårarna. Upplysningen om tiden kan ta fast form, liksom havet avsätter bärnsten på stranden (X s. 401). Myterna kan bli klarare, när de ses som »en vattenspegel av bärnsten« (PS VI s. 517).

Som jag längre fram skall visa, spelar speglingen en avgörande roll i Grundtvigs tänkande, inte minst för att förklara den stora förändring, som skedde i Grundtvigs liv 1832. Hans tankar om ravet bör därför vara med. I Heimdal 1815 ger Grundtvig en ganska så upplysande förklaring till sin benägenhet för att använda sig av symbolen »rav«.

Hvad Skilderie og Runestav
 Kun tegner som en Skygge,
 Kan selv det mindste Speil af Rav
 Med Liv i sig indtrykke;
 Kun under Dunkelheds Gestalt

Kan Speil af Støv afbilde Alt

Hvad *Ordet* skal *udtrykke* (Grundtvig, Heimdal 1815, s. 171).

Hjärtespegeln av bärnsten kan återge bilden av Gud, Herren. Den är gåtspegeln, som visar människorna Herrens avbild, till dess att de får se hans ansikte (III s. 238f). Tiden är en spegel av Gud, även om den är dunkel som bärnsten. Man bör komma ihåg, att Grundtvig uttalade denna tanke före 1832.

D. Tidens dörr

De nämnda bilderna för tiden, nämligen Ygdrasil, bikupan och havet, har anknytning i första hand till Nordens mytologi. Föreställningen om tidens dörr torde emellertid hämta sitt material från Bibeln. Man kan dock spåra liknande tankegångar i Edda-sångerna. I varje fall skildrar Grundtvig en förestående katastrof i i gudavärlden med orden: »tidens dörr skulle stängas« (I s. 132). Men detta belägg kan vara blott en följd av att Nordens myter, t ex Voluspa, så envetet sysslar med tidens upphov, kamp och undergång (I s. 255). Tidens dörr skulle då här vara en poetisk omskrivning. Tillslutandet av tidens dörr är detsamma som tidens undergång.

»Tidens dörr« rymmer emellertid ett konkret innehåll. Han anger själv källan till sin kunskap (II s. 180). Johannes Uppenbarelseboks 3:7f har följande lydelse: »Och skriv till Filadelfias församlings ängel: 'Så säger den Helige, den Sannfärdige, han som har 'Davids nyckel', han som 'upplåter och ingen kan tillsluta', han som 'tillsluter och ingen upplåter'. Jag känner dina gärningar. Se, jag har låtit dig finna en öppen dörr, som ingen kan tillsluta. Ty väl är din kraft ringa, men du har tagit vara på mitt ord och har icke förnekat mitt namn« (Den danska bibelöversättningen avviker inte väsentligt från den svenska). Dessa två bibelverser förtjänar att utläggas ord för ord. De innehåller nämligen de viktigaste elementen i Grundtvigs teologi och filosofi.

Filadelfia betyder broderkärlek. Filadelfia är den sjätte menigheten i kyrkans historia och det sjätte huvudfolket i världshistorien. Menigheten, församlingen, betonas. Ängeln är folkanden eller historiens ängel i ett folk. Historien vilar i den sannfärdige Gudens hand. Denne sannfärdige Gud lämnar »Davids nyckel«, dvs. nyckeln till historien,

åt det sjätte huvudfolket. Detta folk är Nordens och då framför allt Danmarks folk. Dörren, som ingen kan stänga, är tidens dörr, »den hemliga dörren till krönikans helgedom« (III s. 57; II s. 180; IV s. 241). Den förtjänstfulla insatsen från det sjätte huvudfolkets sida består i att det har tagit vara på ordet. För att sammanfatta: Broderkärlek, sannfärdighet, tid och ord är sammanhållna i Norden. Tankeelementen är desamma som i tänkespråket »Vad sanning är, får tiden visa«. Sanningens dörr kan inte stängas, förrän tidens slut har kommit.

Uppfattningen om tiden som en öppnad dörr leder in på frågor om hur Grundtvig tänkt sig tiden i dess lopp, från dess upphov till dess slut. Visserligen har antydningar givits i det föregående, när bilder för tiden beskrivits, men ett mer direkt angivande av innebörden i tidens lopp kan behövas. Eftersom framställningen fortfarande befinner sig under rubriken »Tidens dörr«, skall jag dock nu mest uppehålla mig vid tidens begynnelse och spara tidens fortsättning till kommande avsnitt.

Tiden *börjar* inte enligt myternas berättelse. Den *födes*. Odin och Loke ingår fostbrödralag, dvs. kraften och klokheten förenas. Därigenom födes tiden (I s. 209f). När klokheten (Loke) skiljes från kraften (Odin) och förenas med ondskan, uppkommer listen. Denna är massans, dvs. Lokes barns, vapen mot kraften (I s. 212ff). Grundtvig har själv bekant, vad dessa nordiska myter betytt för honom just som uppenbarare av förhållandena vid tids födelse (I s. 255; IV s. 240).

Tiden födes. Kronos är son till himmel och jord. Tiden är sålunda förbindelselänken mellan himmel och jord. I den fornordiska föreställningsvärlden motsvaras Kronos av Asa-Thor, vilken föddes av Odin och jorden. I Asa-Thor finns, säger Grundtvig, tidernas tid. Thor representerar handlingskraften. Klangen från hans handlingar är bilden för »Tidende-Ordet«, som är avlat av ande (PS IX s. 244f).

Tidens födelse innebär visdomens skiljande från den ursprungliga kraften eller tillvarons innersta makt. Denna tillvarons makt eller kraft representeras av Odin. När visdomen skiljs från denna makt, kan den som Loke bli list och något ont. Men det kan också uppkomma något gott, när visdom och handlingskraft förenas som hos Asa-Thor. Då vittnar ordets klang till asarnas ära.

Grundtvigs tankegång är kanske inte lätt att följa. Men den blir klarare, när bibliskt stoff införes. Det eviga, det bestående i tillvaron, är kärleken. Den vill tala men tiger. I denna spänning uppstår tiden.

Naar til alle Sider
 Talen sig henvender,
 Skaber uden Hænder
 Liv og Lys som Tiden,
 Da, som Ordet lyder,
 Liv og Lys sig bryder,
 Da begynder Tiden
 Med sit »før og siden«.

I kärlekens eviga ljus har sanningen sin boning, men när den »utvandrardr« förändrar sig tiden. »Fram och tillbaka« är tidens plåga. »Fra sit Ja udvandet, Nej har sig forandret« (PS VIII s. 147ff).

Om man nu knyter samman tankarna från de fornnordiska myterna om tidens födelse med de bibliska, så finner man, att Odins kraft motsvaras av kärleken. Lokes visdom, som blir list, motsvaras av nejtet till sanningen i syndafallet. Asa-Thors kraft och klang motsvaras av det talande ordet, som säger ja till kärleken.

När evigheten börjar tala, uppstår tiden. »Tidens gyllne morgonrodnad« är Ordets utsäde (PS IX s. 362). Jag fortsätter att hämta exemplen från Havamal (1866), men tankarna återfinns, så vitt jag kan se, redan i Grundtvigs tidigare verk. I Havamal är de emellertid mer genomtänkta och klart uttalade. Hebréernas insats i frågan om tideräkningen består i att de sett tidens upphov i Guds ord (PS IX s. 377). Nordbornas storhet är, att de väntat allt av tiden (PS IX s. 603). En del av Havamaal handlar om »Ordet, Tiden och Levnedsløbet«. Från den skall den första strofen citeras. Den visar, hur Grundtvig tänker samman ord och tid.

I Begyndelsen var Ordet
 Evig født af Gud til Gud,
 Var med Almagts-Kraft omgjordet,
 Gik med Liv i Røsten ud,
 Da med *Røsten* og dens Kræfter
 Skabtes *Tiden, før og efter!* (PS IX s. 339).

Med hjälp från Havamaal kan också förbindelsen mellan Asa-Thor, ordet och tidens födelse belysas. Asa-Thors hjälteedåd, som talar till människors hjärtan, är som »kraftordets klang i skyn«. Därmed börjar tiden. För människan är detta »Ord-Liv« det andliga *ljuset*. Blott som

ande kan ordet gå ut och in i människan. Blott i ord kan människan och Gud uppenbaras. Därför har människosläktet sitt levnadslöpp i ordet (PS IX s. 208-211).

Innanför tidens dörr ligger guldåldern. Den kommer närmast efter tidens födelse och har bevarat mer av likhet med tidens ursprung än den efterföljande tiden. För Danmarks del är Fredegodstiden guldåldern (PS IX s. 477 och 66). När guldåldern återuppstår i ett folk, kallas den gyllenår (VIII s. 10ff; PS IX s. 68, 310 och 504). Tiden närmar sig då sitt slut. Guldålderns betydelse för skalden består däri, att han får blick för »poesins underverk och forntiden, dessas urtyper i tiden.« (I s. 112).

E. Tidernas tecken

Nordens myter ger enligt Grundtvigs mening den bästa framställningen av »det eviga och dess modifikation i tiden« (I s. 338). Saga bär nämligen på tidernas tecken och enligt Herrens egna ord bör människan akta på dessa tecken (II s. 94ff). För Grundtvig kom denna tanke att utgöra en hörnsten i hans livsuppfattning, varför det bör framhållas, att belägg för den förekommer redan i ett verk av Grundtvig från 1811 (II s. 100 och 179). Grundtvig fann Gud i tidernas gång. Guds »försyns spår« måste finnas i tiden.

Historieskrivning ger en bild av det andliga (Grundtvig 1814, s. XII). Den uppdragar, att historien är en förberedelse för »Guds timme« (a.a. s. VII). Historien är historien om människan (a.a. s. IV).

*Adam-Mand er Tids-Begrebet,
I sin Kraft paa denne Jord,
Og hans Levnedsløb beskrevet
Al Udviklings Rettesnor (PS VIII s. 218).*

Tankegången i dessa Grundtvigs uttalanden är alltså den, att Gud, den evige, sätter spår i tiden i form av tecken. Och detta tidernas tecken är människan. Som bärare av ordet är människan lik Gud. Ordet är därmed tidernas tecken. Tolkningen av dessa tecken kan utföras endast av »tidernas Ande« (III s. 56; IV s. 186 och 264f).

Med motiv ur Nordens myter åskådliggör Grundtvig sin uppfattning om tidernas tecken. Odins två korpar bringar honom bud om

»tidernas lopp i dåd och ord, om tidernas tecken och färg«. Korpen Munin berättar om det förgångna. Allt är skapat av ett muntligt Guds-Ord. Korpen Hugin visar på det kommande. I tidens fullbordan framkallade Ordet nytt liv på jorden (X s. 367 och 379f).

I gyllenåret kommer guldåldern tillbaka. Skaparordet i begynnelsen visar sin kraft på nytt i tidens fullbordan.

»Ja, Guds-Ordet i vor Midte
Gjør et Tidens Tegn fuldstort,
Hvortil Spejlet er at hitte
Kun i Øst ved Nains Port... « (PS IX s. 212).

Grundtvigs höga uppskattning av Nordens myter motiveras med att nordborna visat sig ha blick för tidens tecken, vari Anden »bryter sig« »hjärtebanor« (PS IX s. 206). Och Grundtvig vill på samma sätt själv tolka sin tids tecken. Det tecknet var folkens frihet (PS IX s. 483f).

Trots dessa exempel på vad Grundtvig avsett med tidernas tecken kvarstår dunkelheten. En hjälp till förtydligande erhålles, när man läser Matt 16:3f på grekiska. Ordet för tecken är σημεῖον. Det enda tecken, som Jesus vill ge sin samtids otrogna släkte, är en människas, Jonas', tecken. σημεῖον är detsamma som σῆμα som betyder spår och tecken men också har betydelsen bild, insegel, skrivtecken. Därmed ledes vi in på Grundtvigs språk teori, men den skall sparas till följande kapitel. Redan nu däremot skall Matt 16:3f sammanställas med 1 Kor 15:45-49. Människan är, säger Grundtvig, »tidernas järtecken« τὴν εἰκόνα och »såsom vi har burit den jordiska människans bild, («gestalt» i den svenska bibelöversättningen), så skola vi ock bära den himmelska människans bild« (Om dessa tankar hos Grundtvig, se Ehnevid 1969, s. 46).

Även efter detta förtydligande har säkerligen dunkelheten över Grundtvigs tankar om människan och ordet som tidernas tecken inte helt skingrats. Men detta kan enligt Grundtvig inte heller ske. Människan får nöja sig med att tro på sig själv, i väntan på att hon en gång skall kunna begripa sig själv. Det ord, som är människans uttrycksmedel och förklaringsmedel, är inte hennes eget utan ett ord till låns av en annan: Grundtvig får själv belysa tankegången med några strofer ur Havamaal:

Kan du ej tro, du selv er til,
 Før af dig selv det begribes,
 Da er dit Liv et Abespil,

...

Det *ubegrebne* just man *tror*,

...

Troen er Hjærtets Sikkerhed
 Paa, det er sandt, hvad Gud kun ved.

...

Tro paa et Ord er Laan paa Pant
 Ordet til os sig pantsætter

...

Menneskelivet har den Art,
 Det kun med Tiden vorder klart.

...

Spejle sig klart ej før til sidst
 Kan i det ydre det indre,.. (PS IX s. 308f).

Blicken för tidernas tecken är en »Sandsiger-Gaade«. Tidsloppetets ande har fått sin röst i Norden. Odin »sitter på tids ögonblick«. Det rasar en kamp mellan ljus och mörker, sanning och lögn. Den kampen är »lång som den löpande tiden«. Med denna »tidens sannsägargåta« (Ps VIII, s. 68ff) har vi kommit över på det första ledet i Grundtvigs tänkespråk: Vad sanning är, får tiden visa. Min framställning har hittills behandlat tiden och går nu över till att utreda, vad sanning är enligt Grundtvig.

Kap.II. Sanningen är lösningen på livets gåta

I min doktorsavhandling har jag sökt uppvisa, hur Grundtvigs tankevärld är spunnen av två trådar, som på ett fascinerande sätt är förenade med varandra. Den ena tråden är kärleken, den andra är sanningen (se bilden av tidens träd Ygdrasil). Den första tråden kan även kallas liv, den andra kan även kallas ljus. Kärleken är knuten till hjärtat, sanningen till munnen. Förbindelsen mellan kärleken och sanningen är en gåta. Ser man den gåtan från kärlekens håll, kallar Grundtvig den för kärlekens gåta. Ser man den från sanningens håll,

benämnes den Ordets gåta (Om Ordets och kärlekens gåta, se Ehnevid 1969, s. 88-100).

Sanningen är lösningen på livets gåta. Rubriken har formulerats på detta sätt. Men samma innebörd skulle andra formuleringar haft, t ex Sanningen är lösningen på kärlekens gåta, Ljuset är lösningen på livets gåta. När man tillägnat sig denna terminologi, kan man förstå följande strofer ur Havamaal.

To Gange Lys och én Gang Liv,
 Det er Guds-Ordet til visse;
 Først skabes Lys der ved et Bliv,
 Det overstraalet vor Isse,
 Sidst det fra Hjærterod udbændt
 Straaler, som af sig selv optændt!

Lyset fra oven i et Spejl
 Billedlig sandt aabenbarer,
 Lyset fra inden paa en Negl
 Hemmeligheden forklarer,
Virkingen er det Mellemed
 Grund-Ordets Kraft oplyses ved (PS IX s. 311).

»Två gånger ljus och en gång liv«, så lyder egentligen livets gåta. Den första gången kom ljuset i skapelsen, den andra gången kommer det vid tidens slut. Livet, det hemlighetsfulla, är däremot givet en gång för alla. Det gamla förbundets folk ägde den tydligaste skildring av skapelsen, som givits i historien. Det kunde sålunda göra sig den bästa föreställningen av hur det gick till, när det första gången blev ljusst. Ändå kunde det folket inte lösa livets gåta (PS IX s. 368). Först måste ljuset komma en andra gång.

End lever Kjærligheden
 Som aldrig skal forgaa,
 Men klare sig heneden,
 Til Livet at forstaae,
 Til klart Ham at begribe,
 Der evig er i Live,
 Som Kiærligheden selv! (VIII s. 18).

Liv och kärlek blir närmast identiska. Livets gåta är kärlekens gåta. Först lever människan, först älskar människan. Därefter förstår hon, dvs. när ett steg längre på sanningens väg.

Og han har aldrig levet,
Som klog paa det er blevet,
Han først ei havde kiær! (Ibid.)

Dödens verk är upplösningen, livets verk är förklaringen (IV s. 657). Förklaringen kommer inte med en gång utan långsamt. Den kommer med tiden. Livets gåta är sålunda en *tidens gåta*. Sanningen är lösningen på såväl livets som tidens gåta. Först vid dagarnas ände når sanningen sin fulla klarhet (IV s. 650; PS VIII s. 174ff).

Även om sanningen »grönskar« sent här på jorden (PS VIII s. 16) och är en tidens gåta, så får historiens folk inte misströsta om att finna sanningen i tiden (Grundtvig 1815, s. 269). De folk, som har väntat sig ljus av tiden, har fått föra utvecklingen framåt. Frågan är, om tiden eller rummet kan ge människan mest vetande. Grundtvig håller före, att endast tiden kan ge det klara vetandet och att sökandet i rummet kan råka i direkt strid med sökandet i tiden (PS IX s. 356 och 420).

Ordet levnadslopp, som ofta förekommer i Grundtvigs skrifter, innehåller tanken på livet och dess växt. I samma ord kommer tidsdimensionen fram. Slutligen visar »levnadslopp« på *människans* liv. Livets gåta är gåtan om människan, »den högsta gåta, som med mänskligt förnuft kan lösas«, en gåta, vars »lösning omöjligen kan vara ett ögonblicks, en enda mans eller tidsålders verk«, en gåta, »som löser sig själv«, »efterhand under tidens lopp« (III s. 344). Människan blev genom syndafallet Guds förlorade son (PS IX s. 372). Men trots detta vill Gud, att denna människa »genom tiden utvecklas till den fullkomliga människan« (Grundtvig 1814, s. 19). Herren skapar inte något nytt på jorden förutom Jesus Kristus som människa. Den efter fallet fördunklade bilden av människan skall återställas, genom att människan med tidens lopp ledes fram till sanningen (a.a. s. 249 och 235).

Människan närmar sig sanningen genom att förstå allt mer. Men hon kan inte begripa mer än hon kan uttrycka, menar Grundtvig. När sanningen är lösningen på livets gåta, och denna sanning måste kun-

na uttryckas för att bli begriplig, kommer livets gåta att bli en *ordets* gåta.

Jo klarlig fødtes *Ordets Liv*
Paa vore Skjalders Tunge

...

Saa Gaaden er ei dit og dat,
Ei Lykken og Tilfældet
Men Gaaden er det Livets Ord
Som Liv og Lykke følger,
Og Hjertet, som det Ord med Aand
Omfavner og genføder! (X s. 410f).

Det ord, som får liv på skaldens läppar, är modersmålet, ty det talar till människornas hjärtan. Ande och hjärta smälter samman i modersmålet (PS IX s. 428). Ordet på modersmålet är besläktat med Guds eviga Ord, vars sanning uppenbaras under tidernas lopp (Grundtvig 1814, s. IIIf). Förbindelsen mellan modersmålet och Guds Ord är kanske inte så lätt att upptäcka med en gång. Men, som vi sett, är livets gåta en tidens gåta, en människans gåta och en ordets gåta. Lösningen på gåtan är, att människan skall förstå sig själv. Detta gör hon genom det ord, som från första början »kun med Liv var i Guds-Munden«. Detta ord gavs åt mannen och kvinnan, de två, som är ett. Så vandrar sanning och kärlek, Ande och hjärta tillsammans på jorden i modersmålet (PS VIII s. 213ff). Också Kristus, som det levande Guds Ord innesluter i sig det ord, som hör både man och kvinna till:

Ja Guds-Ordet, født af Kvinden
Uden Mand, med Mundens Ord,
Mand foruden, men forinden
Baade Gud og Mand paa Jord,
Han i Sandhed og i Naade
Klarer, løser *Ordets* Gaade (PS IX s. 341ff).

Efter denna genomgång av de olika benämningarna på en och samma livets gåta kan vi återvända till Grundtvigs sats »två gånger ljus och en gång liv«. Livet är detsamma men ljuset »går upp och ner« (PS VIII s. 217). Livets gåta löses genom ljus, dvs. upplysning. Det gäller för människan att inse förhållandet mellan ljus och liv (X s. 428).

Gud är den sanna kärleken, vars dotter är livet och vars son är ljuset. På detta sätt skiljer och förenar Grundtvig kärlek och sanning (PS VIII s. 222f). Ande och hjärta är himmelens ljus och låga, vilka är förenade i Guds-Ordet (PS VIII s. 517). Livet är allt, ljuset vill förklara allt (PS VIII s. 224).

1. Gaade-Speil

Även om tillvaro är en gåta för människorna, så är det inte meningen, att den skall förbli det. Klarheten är målet (V s. 394). Redan i avhandlingen »Om Religion og Liturgie« anger Grundtvig innebörden i människornas gåta: »Är återförening med det eviga möjlig, och hur?« (I s. 146). Grundtvigs svar är, att människorna får lära sig att se i sanningens spegel (PS IV s. 236), för att på det sättet närma sig Gud. Tillvarons dunkelhet skall inte avskräcka människan från att söka skingra den. Hon får försöka se in i den gåtspegel, som är henne given, för att hon därigenom skall få en allt klarare inblick i tillvarons gåtfullhet. Sanningens spegel är sålunda en gåtspegel.

Vid uppräknigen av Grundtvigs symboler för tiden nämndes också rav eller bärnsten (kap I, C,4). Bärnsten som bild för gåtspegeln ger i sina detaljer besked om vad Grundtvig vill ha utsagt. Bärnsten ger en högst dunkel spegelbild, med den speglar ändå verkligheten (III s. 238f; X s. 401). Tiden har liksom havet avsatt resultat i form av en spegel, som människorna är hänvisade till, om de vill veta sanningen. Denna spegel är det, som Grundtvig kallar historia eller krönika. Människan får alltså hålla sig till den tidsspegel, som är henne given (PS IX s. 151). Historien »avbildar tidernas lopp och sanningens sol« (IV s. 104). Den blir därmed vetenskapen framför andra (IV s. 171f). Vetenskapen strävar efter att nå en klar uppfattning, ett klart begrepp, om allt som existerar. Sanning innebär enligt Grundtvigs definition uppenbarelse av den sanna verkligheten. Till sanningsbegreppet sluter sig tidsbegreppet, vars verklighet är ljuset, och rumsbegreppet, vars verklighet är måttet. Ljuset i människan kallas inbildningskraft och måttet i människan förstånd. Men det rum, som människan mäter med sitt förstånd, är inte av stillastående natur utan är resultatet av en naturhistoria. Rummet blir därmed underordnat tiden. Och förståndet blir underordnat inbildningskraften (Grundtvig 1817, s. 389-393).

För människans blickar framträder inte livet som en sträng ordning utan som ett dunkel, som förklaras i efterhand genom *eftertanken* (IV s. 641). Bildspråket slår en bifrostbro mellan himmel och jord. Denna bro försvaras av förståndet (V s. 670-675). Med en dylik tankegång kommer Grundtvig att tillmäta »sagan« med dess bildspråk en betydelse vid historieskrivningen, som man i vår tid brukar vara främmande för. »Sagas spegel« använder Grundtvig som poetiskt uttryck för historien (PS V s. 211; V s. 585). Dock är det fråga om mer än en poetisk omskrivning, ty »Følelsen føder Forstanden«. Förstånd är en känsla, som blir klar över sig själv (PS IX s. 321). Sanning är inte hjärtlös tanke. Den är kärlek (Ps IX, 2. 437f).

När Grundtvig väljer ut huvudfolken i historien, undersöker han, om de är »gåt-folk«, dvs. folk, som försöker lösa gåtan med kärlek och förstånd (V s. 160f). Även om blott ett folk som Israels folk har förklaringen på gåtan, kommer sanningen endast gradvis (Grundtvig 1814, s. XVIIff och 13). Hela mänsklighetens levnadslopp - en benämning, som Grundtvig gärna använder om historien - väcker minnen till liv och speglar därmed gammalt och nytt (PS IX s. 143).

Den tidens gåta, vari människan ser som i en dunkel spegel genom historien (Grundtvig 1814, s. 269), är »kärlekens *himmelska gåta*« (PS IX s. 214f.). Se vidare Ehnevid 1969, s. 93 med hänvisningar. Kärleken förlöper i tiden från Guds kärlek till Guds kärlek. Sanningen är en förklaring under tidens lopp (PS IX s. 329, 332f och 606). Kärleken är det första och det sista, rot och frukt. Kunskapen är blomstret (Grundtvig 1814, s. XXVIII). Sitt intresse för myterna under sin ungdomstid försvarar Grundtvig senare med att han dock alltid letade efter Gud i »spegeln« (IV s. 277). I den sista strofen av Ragnaroke 1817 låter Grundtvig Saga yttra sig sålunda:

Timerne tælles,
 Tankerne vejes!
 Hjærne afbilde
 Hjærternes Ganning!
 Sandhed forklare
 Kjærligheds Gaade (PS IV s. 548.).

Att leta efter Gud i tidens spegel innebär att på samma gång leta efter människan. Israels folk är ett gåtfolk, inte bara för att det försöker förklara Guds vägar utan också för att det anstränger sig för att lösa

människogåtan (V s. 160f). Människan var i paradiset en spegel av Gud (I s. 664), och vid tidens slut blir hon det igen. Därmed är människan en tidsspegel (PS IX s. 149ff och 450). Människan är man och kvinna, Ande och hjärta, historia och natur (PS VIII s. 72 och 81). Vid tidens mål blir Anden hjärtlig och hjärtat andligt. Förklaringen är nådd (PS IX s. 346 och 443ff).

Liv och ljus, tid och historia, Gud och människa, gåta och spegel strålar samman i *Ordet*: (PS VIII s. 64f). Ordet är kärlekens »varde« (»bliv«) (PS IX s. 310f). I detta sammanhang förekommer den citerade strofen »Två gånger ljus och en gång liv«. Kärleken (livet) säger sitt »varde ljus« två gånger: vid tidens födelse och vid dess slut. Guds-Ordet är en Fågel Fenix, som följer människolivet på jorden (PS VIII s. 58ff; PS IX s. 312f.). Ordet är gåtspeglarna framför andra. »Vi ser her som i et Speil og i en mørk Tale, men hist skal vi see Ansigt til Ansigt, kiende Gud, som han kiender os!« Så läser Grundtvig den 12:e versen i 1Kor.13 (SB III s. 67f). Dunkelheten över livet har kommit i och med att människan i syndafallet förgrep sig på Ordet. Hon gjorde Gud till en lögnare, när hon inte trodde på hans ord (Grundtvig 1814, s. 39, I s. 664). Trots syndafallet, som förändrade den andliga världen, och syndafloden, som förändrade den kroppsliga världen, lät Herren ordet vara kvar hos människan (Grundtvig 1814, s. 39f). Ordet blev gåt-speglarna. Grundtvig anspelar på den tanken, när han liknar rav (bärusten) vid en runspegel (III s. 238f).

Hittills har i denna framställning material från vitt skilda perioder i Grundtvigs utveckling blandats på ett sätt, som måhända kan synas äventyrligt. Men det är gjort med avsikt. Jag har velat påvisa den enhetlighet i problemvalet, som trots allt utmärker Grundtvig. Han tänker över tiden. I tidens gåtspegel framträder sanningen allt tydligare. Det går dock inte att blanda källmaterial från skilda tider, när man skall behandla spegelvändningen hos Grundtvig.

Jag har i min doktorsavhandling karakteriserat den förändring, som skedde i Grundtvigs liv 1832 som en *spegelvändning* (Ehnevid 1969, s. 89ff). Under mina fortsatta studier har jag funnit ett uttalande av Grundtvig i SB I s. 341, som klart visar, att Grundtvig omkring 1827 har grubblat över spegelvändningen. Skillnaden mellan Kain och Abel är den, att den ene söker Guds bild i sig själv och himlens bild på jorden, den andre söker sin bild i Gud och jordens i himlen. Före 1832 speglar sig det mänskliga i det kristna, efter 1832 speglar sig det kristna i det mänskliga. Termen »det kristna« kan bytas ut mot

»det gudomliga«. Före 1832 är människan en livlös skugga av Gud, efter 1832 är människan en verklig bild av Gud. Utöver de textbelägg, som anförts i min avhandling om församlingsetik, skall här några textställen redovisas.

Enligt Nordens Mytologi 1808 anser Grundtvig, att jordelivet framträder som en bild av livet i gudavärlden (I s. 352). Historien är »en spegelklar avbildning av asadramat« (I s. 387). Ännu i *Optrin af Norners og Asers Kamp*, som utkom 1811, speglar det mänskliga det gudomliga så klart, att man och kvinna säges ge »en dubbel bild av den ende Guden« (I s. 663). I *Saga* 1812 är det människan, som speglar sig i Bibeln, men ser där blott en skugga av sig själv (II s. 162). Enligt *Verdens Krønike* 1814 kan Gud blott spegla sig i sig själv. Kristus är den osynlige Gudens bild. Människan är blott en skuggbild av den treenige Guden. Hon är det som kropp, själ och ande, utrustad med känsla, förstånd och föreställning. På samma sätt kan man hos Gud skilja mellan kärlek, sanning och kraft. Grundtvig åberopar sig i detta sammanhang på 1 Kor.13. Människan ser i spegeln och förstår styckevis, intill dess hon ser ansikte mot ansikte. Föreställningen om Gud och livet i honom har människan från början, men denna föreställning blir klarare med tiden och genom tiden (Grundtvig 1814, s. 15ff).

Det enda nya, som Gud har skapat på jorden efter syndafallet, är Jesus Kristus som människa. Allt annat i människans utveckling är »en sönderriven och fördunklad bild av något, som hörde till människornas villkor« (a.a. s. 249). Också detta uttalande är från 1814. Grundtvig har under sin s.k. teologiska period skiftat uppfattning om det mänskliga och dess förhållande till det gudomliga. Före 1811 är människan för Grundtvig en verklig bild av Gud, senare är hon blott en skugga. I *Brev fra Christianshavn* 1824 har Grundtvig själv kritiserat den syn, som han hade före 1811. Det timliga livet som en förberedelse till det eviga livet var en åskådning, som hade sitt ursprung i Eddan och inte i Bibeln. Att se orden som gåtbilder, som människan skulle söka tolka, var en mytologisk föreställning och inte en kristen. Enligt kristen mening är ord uppenbarelse (IV s. 231f).

I *Nyaars-Morgen* 1824 försvarar Grundtvig sitt intresse för myten med att himlen dock har en spegel i havets vågor. Anden kan se tecken på böljorna i tidens hav (IV s. 279 och 327). 1826 drar Grundtvig en parallell mellan det kristna livet och det naturliga människolivet. Båda måste genomlöpa barndom, ungdom, mandom

och ålderdom (IV s. 537). I Söndagsboken 1830 tar Grundtvig åter upp problemet om Gud och människa. Gud har visserligen avbildat sig i den levande och tänkande människan, men den naturliga människan är en ouplöslig gåta. Grundtvig vill därför inte stanna vid ett synligt träd (Ygdrasil) eller vid livets och kunskapens träd i Edens lustgård. Han vill gå till livets träd »i det nya«, dvs. kyrkan (SB III s. 179). Hos sig själv kan den fallna människan blott finna skuggbilder av Gud. Den naturliga människan är en sönderslagen gåtspegel (SB III s. 335). När människan är som bäst, söker hon efterlikna den Gud, vars »bildskrift i toftet« hon är (SB III s. 602).

I Nordens Mythologi 1832 vänder Grundtvig tillbaka till den grundåskådning, som han gav uttryck för 1811. Människan är Skaparens spegel på jorden (V s. 55f). Nu är det åter Gud, som speglar sig i människan, och inte människan, som speglar sig i Gud. Ordet vaknar på skaldens läppar och besjunger människans färd över tidens hav. I detta hav speglar sig himmelen (PS VII s. 406f).

Havet dog det Dyb afbilder,
Som er i Guds skjulte Raad.

...

Mennesket dog i Guds Billed
Skabtes, baade Mand og Viv,
Har trods Synd og Død bevaret,
Lysten til et evigt Liv.

Derfor Himmeriges Rige
Lignes kan ved alt paa Jord
Derfor og kan Støv og Aske
Med sin Skaber skifte Ord!

Ligned Legemet ej Aanden,
Og ej Mennesket sin Gud,
Spildt var da al Aabenbaring,
Naadens Røst og Lovens Bud.

Så skriver Grundtvig i en dikt om Tid og Evighed från 1861 (PS VIII s. 491f). Samma år låter han i en annan dikt människosläktets kraft, hjärtlighet och förstånd vara tre himlar som avbildar evighetens himmel utan tal. Kraften är forntidens daghimmel, hjärtat är medelti-

dens natthimmel och förståndet är den nya tidens spegelhimmel, där ljuset uppenbarar sin glans (PS VIII s. 547-551). Människan speglar Gud, såtillvida som människans art innerst är kvinnlig. Gestalten, som människan bär, är från början manlig, men det kvinnliga är med på ett fördolt sätt (PS IX s. 316f). Hjärtat och kvinnan som livsmodern, ordet och mannen som kraftuttrycket ger tillsammans en spegelbild av evigheten (PS IX s. 329). »Kun hos *Mand og Kvindel* Et *Guds-Billed* er at finde« (PS IX s. 364).

Även om spegelvändningen innebär en avgörande förändring i Grundtvigs liv 1832, utgör materialet, som blir föremål för spegelvändningen ett bestående element. I »ordet« koncentreras fortfarande gåtan och gåtspegeln. Blott ordet kan ge lösningen på gåtan. Skillnaden mellan tiden före och efter 1832 är den, att före 1832 börjar Grundtvig med Guds-Ord, efter 1832 med människoordet. Ordet är en spegel, vari människan ser. Men Grundtvig kan också säga, att människan ser och sedan uttrycker sin syn i ordet. Sanningen som lösningen på livets gåta får sin problematik i förhållandet mellan syn och ord.

2. Syn och ord

Som huvudkällor för Grundtvigs uppfattning om syn och ord kommer jag att använda Verdens Krønike 1814 och Havamaal 1866. Från den förra källan skall ett första citat hämtas, vilket visar grunddragen i Grundtvigs tankegång. »Ordet er jo det Speil, hvori Taleren og Skjalden ene kan fremstille Sandhedens Billede og dersom nu Ordene ei aldeles passe til det som siges skal, da aabenbare de ei, men skjule Sandheden, ja bryde den, og blande den saaledes med Løgn«. Anden hjælper den talende till att foga samman glasskärvorna till en sanningens spegel. När Gud uppenbarar sanningen för människorna, får han själv välja orden, så att alla, som har gemenskap med honom och hans Ande, kan uppfatta dem på ett ensartat sätt (Grundtvig 1814, s. 204). Långt senare i sitt liv, i diktcykeln Pheniksfuglen 1853, uttalar Grundtvig samma tankar. »Ordbildspråket« är bron mellan himmel och jord. Det är »Andens skatt«. Om denna spegel brister, brister också synen (PS VIII s. 83).

Syn och ord hör samman på det sättet, att synen så att säga är ordets innersida och ordet i sin tur är synens yttersida. Tillsammans

utgör syn och ord den spegel för sanningen, som människorna är hänvisade till. Anden verkar i både syn och ord, så att såväl syn som ord blir klarare. Sammanhanget mellan syn och ord kan också anges med termerna intryck och uttryck. Syn är människans sinne för sken, säger Grundtvig. Syn är ett intryck, i det att hjärtat »röres«. Ord är ett uttryck, som höres. Syn och känsla tillhör människans »invändiga«, kvinnliga väsen. Den »utvändiga«, manliga sidan hos människan är ord och förstånd (PS IX s. 323, 330, 431 och 481f). Ordet är sålunda för Grundtvig inte bara ett tankeredskap utan också »livsorganet«. Det är både ljuset och livet, ljuset, i så mån som ordet gör människans tankegång klarare, livet, i så mån som ordet är källan till människosläktet (IV s. 676).

Ordet har skiftat innebörd i Grundtvigs föreställningsvärld under olika perioder i hans liv. Det skrivna ordet har fått lämna plats åt det muntliga, och detta i sin tur åt det händelsemättade ordet (Ehnevid 1969, s. 18ff). Trots denna förändring torde den teori om ordets uppkomst, som Grundtvig lägger fram i *Verdens Krønike* 1814, ha dröjt sig kvar hos honom. För att förstå hans uppfattning om syn och ord får man därför gå till denna källa.

Trots syndafall och syndafloed hade människan kvar ett gemensamt tungomål, intill dess människorna »ville göra sig själva ett namn« och byggde Babels torn. Tiden skall visa, hur nära de uppkomna tungomålen står det ursprungliga språket. Ju mindre människorna hade tagit befattning med byggandet av Babelstornet, desto mer fick de behålla av grundspråket. Adams tungomål har varit poetiskt. Det uttryckte »tingens sanna villkor« och betecknade dem »som bilder på och vittnen om Guds godhet, vishet och allmakt«. Till en början var alla tungomål bildlika. Inbildningskraften dominerade. Språket var poetiskt (Grundtvig 1814, s. 40 och 44f).

Jesus är Ordet, den osynlige Gudens bild, säger Grundtvig och sammanställer Joh.1 med Kol.1 (a.a. s. 1). Så är också människans ord ursprungligen bilder med himmelska förebilder (a.a. s. XXXVI). Även människans skrivtecken var från början bildlika (a.a. s. 46f), men när människan på grund av syndafallet fick allt svårare för att förstå bildskriften, ersatte hon den med bokstavsskrift (a.a. s. 183). Liksom det muntliga ordet börjar som bildspråk, börjar det skrivna ordet som måleri och ljud men blir därefter symboliskt. Ljud och bild skiljes åt (a.a. s. 84ff).

Prosan är mindre sammanhängande än poesien. Så är också fallet med bokstavsskriften i förhållande till bildskriften (a.a. s. 183). De hebreiska skrivtecknen är enligt Grundtvig ursprungligen bildtecken. Hebreiskan innehåller rester av det ursprungliga, kyriologiska (=lärt av Herren) språket. Tidsorden, gärningsorden, dvs. verben är föregångare till »namnorden«, dvs. substantiven. Människan är skapad i tiden genom Guds ord i hans bild och namn. Härav sluter Grundtvig, att gärning och namn »vandrar tillsammans« i människans ord. Men namnet är »gärningens son«. Som tecken härpå anför Grundtvig, att det hebreiska verbet börjar med tredje person för att ange Guds verk. Tempus för presens saknas, eftersom det närvarande är en övergång. Liksom Gud är treenig, har de hebreiska orden tre radikaler (rotstavar), så att tidens ord ger en trefaldig bild av det eviga ordet. Vokalerna saknas i skriften, ty de uttrycker ljudet, som är ett tungomåls själ. Konsonanterna är bara stavar eller »gränspålar« för ljudet. Allt tal är från början vers, och all röst är sång (a.a. s. 188-195).

Ett exempel på hur hebreiskan har bevarat gärningsorden är Elohim. Gud är singularis, men med pluralisformen anges Guds gärningar. Poesi betyder också gärning (poesis). Ju mer poetiskt ett språk är, desto mindre förändras det (a.a. s. 198ff). Ett poetiskt språk har nämligen mer sammanhang än ett prosaiskt.

I början på Verdens Krønike 1814 åberopar sig Grundtvig på 1 Kor. 13:12: »Nu se vi på ett dunkelt sätt, såsom i en spegel, men då skola vi se ansikte mot ansikte. Nu är min kunskap ett styckverk, men då skall jag känna till fullo, som jag själv har blivit till fullo känd.« »Ett dunkelt sätt« i den svenska bibelöversättningen är för Grundtvig detsamma som »ett dunkelt ord«, »ett dunkelt tal« eller »en gåta« (Se vidare härom i Ehnevid 1969, s. 89). Gåta, spegel, syn och ord är här samlade på det sätt, som Grundtvig tänker sig förhållandet mellan dem inte bara i Verdens Krønike 1814 utan, så vitt jag kan se, under hela sin levnad. Gud avbildar sin sanning i kyriologiska bilder, som visar tingens invändiga väsen. Bildspråket, som profeter och skalder behärskar, blir svårförståeligt för många människor, men andliga ting måste enligt Paulus utsägas med andliga ord. När skalderna bli andeingivna, begejstrade, måste de sjunga om sina syner. Därför har hebreiskan samma ord för syn och sång och för tanke och tal, säger Grundtvig, dock utan att ange, vilka ord han avser (Grundtvig 1814, s. 207-210).

Med uppfattningen av språket som en fördunklad avbildning av det himmelska kommer Grundtvig att tillmäta ett folks tungomål en avgörande betydelse, när han undersöker tillståndet i ett folk. Tungomålet är »en osviklig spegel för folkets invärtes villkor« (a.a. s. 48). Man kan nu också följa Grundtvigs tankegång, när han säger, att blott Guds Ord löser alla gåtor (a.a. s. 30).

Verdens Krønike 1814 ger en utförlig analys av förhållandet mellan syn och ord. Men tankarna är inte helt nya för Grundtvig. Myterna med sitt bildspråk har inte uppkommit genom en diktares reflektion över »fenomenens intryck på de yttre sinnena« utan är resultatet av det omedelbara skådandet av livet och tiden. Uttalandet gör Grundtvig redan i Nordens Mytologi 1808 (I s. 339). Optrin til Kæmpelivets Undergang i Nord 1809 börjar med en programförklaring av Grundtvig: »Historien beskuer jeg som eet sig udviklende Drama, der altsaa kun ved Skabergnisten i Menneskets Indre lader sig udfylde, og fremtræder som den helligste Digtning, i hvilken Guder og Kloder henvandre med Kæmpeskridt, forkynder Tidens Stræben og dens Maal« (I s. 387). Historien är sålunda ett drama, som framträder som diktning och förklarar tiden.

1813 försvarar sig Grundtvig mot beskyllningen för avguderier. Grundtvig använder bildspråk, ty, skriver han, »det är bibelns och människans ursprungliga, naturliga språk«. Det osynliga kan inte ses på jorden på annat sätt än som en bild i en spegel (II s. 698). Ordet är bärare av sanningen. Endast ordet löser gåtan (Grundtvig 1815, s. 384). Ljus, upplysning, får människan blott i »ordets blanka låga«, ty »vad är ögat, när det ser ej Gud« (a.a. s. 426). Mer givande än att gå tillbaka till tiden före Verdens Krønike 1814 är kanske att gå till tiden efter. I Danne-Virke I 1816 spinner Grundtvig vidare på sin språk teori (III s. 327-332). Filosofi definieras som »uttryck för den mänskliga strävan efter visdom dvs. fullkomlig kunskap, omedelbart skådande, och med det högsta kristna uttrycket: skådandet ansikte mot ansikte«. Vetenskapen arbetar för »en värld av vissheter i förnuftet och en bild av den i språket«. Därigenom förklaras tillvaron. Men förnuftet kan inte begripa något som övergår dess »fattningsförmåga«, liksom kroppens hand inte kan gripa om något, som är större än den själv. Med förnuftet kan människan inte komma utanför sig själv. Hon kan inte begripa Gud. Känslan och inbildningskraften däremot leder människan ut utanför henne själv.

Trots sin begränsade förmåga spelar förnuftet en viktig roll för människosläktet. Det visar nämligen på människans andliga växt. Förnuftet kan begripa allt som hör tiden till. Och människan är det timligas medelpunkt. Förnuftet kan alltså förklara det timliga, och denna förklaring får avgörande betydelse för människans visshet om det eviga. Det timliga är ju en bild av det eviga. Att begripa en sannfärdig bild är ett framsteg, även om man inte förstår det avbildade. Efter denna utredning kommer Grundtvig till sammanfattningen: »At begribe sig selv i Sandheden, det er da det store Maal for den menneskelige Fornuft, Høiden af menneskelig Vidskab, og det første Skridt dertil er Fornuftens aandelige Selv-Bevidsthed i Sandheden, Vedkiendelse af sig selv i sit sande Forhold til det Evige, til den guddommelige Fornuft og Sandhed«.

Men vad hjälper det förnuftet att begripa sig själv i sanningen, när det inte kan komma utanför timligheten och nå den eviga sanningen? Svaret är, att förnuftet lever blott i sanningskärlek. Så långt har vi följt Grundtvigs egen framställning i Danne-Virke. Utnyttjar man nu denna tankegång ifråga om förhållandet mellan syn och ord, kan man förstå, hur Grundtvig kan tillägga den profetiska synen en avgörande roll i människosläktets historia. Syn är ett skådande av sanningen. Den kläds i ett dunkelt bildspråk. Detta språk försöker förnuftet förklara, eftersom det är drivet av sanningskärlek. Därigenom föres utvecklingen framåt. Mänskligheten växer i klarhet mot den slutliga förklaringen ansikte mot ansikte.

Poetens och profetens språk är »tidernas tunga«. Tiden talar genom dem (III s. 396 och 398). Visserligen är poesi (och religion) ett obegripligt språk, men detta ord verkar ändå som förbindelse mellan evigt och timligt. Det är inspirationskällan för människorna, så att de strävar efter andlig skönhet. Det poetiska ordets verkan bevisar dess sanning (III s. 72). Vad sanning är, får alltså tiden visa.

Saxo är enligt Grundtvig en runmästare, eftersom han kan skriva, som han tänker, och teckna, vad ord uttrycker (IV s. 198). Ordet är den osvikliga sanningen, som bevisar sig själv i tiden. I tidens fullbordan kom ordet med ljuset. Ordets tecken i en bok kan bestå, så länge förbindelsen med ordet hålles levande igenom Anden (IV s. 264f, 268 och 273). Grundtvig är nu kommen till den slutsatsen, att Anden är knuten till rösten med det muntliga ordet och inte till tecknen för ordet, nämligen bokstaven (IV s. 308f). På denna väg

föres Grundtvig också till insikt om att den muntliga trosbekännelsen och inte den heliga skrift är kyrkans kännetecken (IV s. 552f).

Han kan se skillnaden mellan sin egen uppfattning och Luthers. För Grundtvig är skriften Ordets kropp, och Ordet är Andens kropp. Luther däremot skjuter in skriften mellan Ordet och Anden, en plats, som skriften har i skolan men inte i kyrkan, säger Grundtvig i »Om Christendommens Sandhed« 1826 (IV s. 688). Ett naturligt liv har Ordet alltid, men andligt levande blir det genom Anden. Grundtvig åberopar sig på det bibelställe, som senare kom att ligga till grund för hans uppfattning om förhållandet mellan mänskligt och kristet, nämligen 1 Kor.15:49. Människan får bära den jordiska människans gestalt (svenska bibelövers.), bild (danska övers.), »Lignelse« (Grundtvigs övers.), innan hon kan bära den himmelska människans. Detsamma gäller ordet. Det har först ett naturligt liv och får sedan ett andligt liv (IV s. 690 och 704). Men bokstavsskriften är blott »tecken och skugga« i förhållandet till ordet (IV s. 697). Dock kan bibelordet ge en bild av ordet självt (IV s. 715).

Utan att analysera skillnaden mellan det poetiska och det profetiska språket framhåller Grundtvig, att det är »världens« och kyrkans benämning för samma sak. Poeten »hör« med ögat. För hans syn sammansmälter synligt och osynligt, det förgångna och det kommande med det nuvarande. Ordet, som uppkommer ur synen, är enkelt men levande, ett svärd i kampen mot ondskan. Poesien står i sanningens tjänst. Den är en spegel, som visar människan på målet i tillvaron och vägen dit. Poesien kan inspirera människan till vetenskaplig forskning men kan inte bilda grundval för denna, eftersom den inte kan systematiseras eller efterliknas, utan att resultatet blir en skuggvärld (IV s. 703ff).

Mot bakgrund av vad som nu sagts om Grundtvigs uppfattning om syn och ord blir hans i Brage-Snak 1844 framförda tankar begripliga. Inbildningskraften är människans invärtes öga, som skapar föreställningar och bildspråk. Dess inflytande var starkast i mänsklighetens ungdomstid, medan känslan dominerar i medelåldern eller medeltiden. Känslans tid liknar Grundtvig vid havet. Mänskligheten har nu nått förståndets och begreppens nyårstid. Förstånd och begrepp hör till skuggornas rike men övar ändå stort inflytande på människors handlingar (VIII s. 528). Skrift är tecken och hör hemma i skuggriket. Röst är tingen (PS VIII s. 186).

Ett folks språk avspeglar livets gåta under tidernas lopp. Som exempel anför Grundtvig namnen på veckodagarna. Tisdag, onsdag, torsdag, fredag visar tidens väg på »asamålet« (PS VII s. 4; PS IX s. 137f och 387). Nordbornas uppfattning att ord ursprungligen är asamål, dvs. ett gudaspråk, tilltalar Grundtvig. I jämförelse med Guds ord är nämligen människans ord tecken, även om människoordet uttalas muntligt. Guds ord skapar, människans ord nämner blott. Och ändå liknar människan Gud genom sitt ord och upplyses genom detta ord (PS IX s. 295ff och 306ff).

Mennesket har et Levnetsløb,
Som man i Ordet kun hitter,
Thi kun i Ordet kommer frem
Menneskelivet af sit Gjem (PS IX s. 308).

Ifråga om Grundtvigs tankar om syn och ord återstår det bara att nämna några mytiska gestalter, som förklarat tidens gåta för spåmannens öga (PS IX s. 51f). Siare och skalder är människoslåktets vägledare, som med sin inbildningskraft är Guds och sanningens tjänare (Grundtvig 1814, s. 164ff). Skalderna har bättre minne (a.a. s. 35 och 38) och klarare öga (Grundtvig 1817, s. 7) än andra människor. Som Odins korpar Munin och Hugin kan de förflytta sig till tidens födelse och tidernas ände (X s. 379f eller PS VIII s. 334f). Hugin och Munin är bilder för ordets förmåga att flyga över tiden. Detta ord kan också liknas vid en Fågel Fenix, som uppstår till nytt liv ur en larv, en mask eller, på danska, orm. Ur »Bog-Ormen«, bokmalet, kommer ett levande ord, när Anden får verka (PS IX s. 313f). Hejmdal vakar vid bildspråket, vilket är bron mellan himmel och jord (PS VIII s. 83; PS IX s. 471).

Han [Hejmdal] er Spejlet for den Kjærte,
Som sin Stage fandt i Nord,
Lige nær ved Aand og Hjærte,
Lys fra Himlen, født paa Jord,
Som har Mødre tre Gang trende
Og paa Røsten er at kjende:
Livets Lys i Livets Ord! (PS IX s. 196).

Syn och ord har för Grundtvig så många betydelser, att man många gånger har svårt för att utreda, vilken innebörd han avser. Ibland är ordet förmer än ögat (PS IV s. 650, ibland är ögat förmer än ordet). Det yttre öga, varmed människan ser på tillvaron, bedrager henne. Så gör också det skrivna ord, som gör anspråk på ett egenvärde. Men det inre ögat avslöjar livets hemligheter för människan, och med muntliga ord uttalar människan på ett levande sätt, vad hennes inre öga har skådat. Syn och ord samarbetar. Men hur det sker, det är och förblir något dunkelt.

At for alt *Synligt* kun et *Tegn*
 Er *Ordet* paa vor Tunge,
 Som ikke med et Almagts-Bliv
 Kan skabe, hvad det nævner,
 Og dunkelt kun betegner, hvad
 Vi klart kan see for Øje,
 Men selv *usynligt* kan og skal
 Dog *Ordet* paa vor Tunge
Usynlighedens Liv og Kraft
 Og Lys hos os udtrykke,
 Som skrevet staar: mit Ord udtalt
 Er Aand og Liv tillige! (X s. 463 Dansk Ravne-Galder 1860)

3. Guds »ja« (verkligheten)

När människan söker lösningen på livets gåta, försöker hon bli medveten om sig själv. Hon har med sitt inre öga skådat sin förbindelse med Gud. Myterna i Israel, Grekland, Norden osv vittnar härom. Människans grunderfarenhet är självmedvetandet. Hon vet, att hon är den, som hon är. Hon säger ja till sig själv. Därmed har hon också bejakat sanningens grundsats, nämligen att ja är ja. Hon har bejakat identitetssatsen. Det innersta i tillvaron är sanning. Människans självmedvetande är en bild av Guds självmedvetande. Men människans självmedvetande måste växa i klarhet. Guds självmedvetande är däremot ett med hans självskådande (III s. 410ff. Problemet är utförligare behandlat i Ehnevid 1969, s. 21ff).

Gud behöver inte tala för att själv komma till klarhet. Han är gudomligt medveten om sig själv. Gud talar för att ge människan upp-

lysning. Tidigare i denna avhandling har Grundtvig fått formulera livets gåta sålunda: »Två gånger ljus och en gång liv«. Ljuset kom första gången, när Gud sade sitt »Varde« i tidens morgon (PS IX s. 306). Därmed uppenbarades det, som människor kallar verkligheten. Ett annat ord för verkligheten är sanningen (IV s. 675; PS IX s. 499).

Mörkret i ljusets värld kom med tvivlet på sanningens ord (Grundtvig 1814, s. 48). Det räcker med ett »kanske« (maaske), för att onskans nej skall få makt över människan (IV s. 526). Med nej till sanningen kom lögnen, som har lyckats fördunkla den ursprungliga sanningen (Grundtvig 1814, s. 61f). Djävulen är en lögnare från begynnelsen, men Grundtvig avstår från att närmare utforska, vad denne grundlögnare egentligen är (IV s. 619). Nej har »utvandrat« från sitt Ja och därmed förvillat begreppen, så att människor råkat i dispyt med varandra (PS VIII s. 149). Sanning och lögn är oförenliga. De innesluter i sig motsatsen mellan gott och ont (IV s. 632). Också motsatsen liv-död upprätthålles av sanningens ja och nej, men lögnen försöker sammanblanda dem (PS IX s. 109).

Med utgångspunkt från berättelsen om Babels torn kallar Grundtvig djävulen för »mätaren«. Djävulen tror, att han kan bygga ett torn, som räcker till himmelen, utan hjälp av ord. Mätaren bejakar bara sig själv, men han förnekar det mänskliga (PS IX s. 297 och 300).

Lögnens ande arbetar som en Pilatus. Han ifrågasätter sanningen. Grundtvigs svar på frågan vad sanning är lyder: Det som ej kan förnekas (PS VIII s. 187f). Om »lögnaren« (Fanden) förnekar, att det finns något som är evigt sant, så har han enligt Grundtvig påstått, att det finns något som är evigt sant, nämligen förnekelsen. Sanningen är en handling. När Jesus säger, att han är sanningen, visar han på det förhållandet, att sanning inte är ett tomt begrepp utan ett Guds ja till sig själv. Jesus förklarar Fadern för människorna (IV s. 470; SB II s. 171; PS IX s. 314f). I Kristus är alla Faderns löften ja och amen (2 Kor.1:17-20) (SB III s. 22 och 399). Jesus är den livslevande sanningen i egen gudomlig person (IV s. 621). Därför förebrår han de skriftlärda, som rannsakar skrifterna i stället för att komma till den personliga sanningen (IV s. 686).

I tidens mitt står Jesus som Guds amen (Grundtvig 1815, s. 380). Han är ja-ordet i skapelsen (PS IV s. 461f). Kristi Ande är det mänskliga urspråkets ande eller »en än högre ande« (IV s. 706f). Ordet blev kött i tidens fullbordan (PS V s. 178f).

Derfor klart som Tankeloven
 Jaet var før Nejet blev,

...

Uden Ham, som alt begriber,
 Ubegribeligt var alt,
 Uden Ham, som evig bliver
 Alt det vordende bortfaldt,
 Uden Ham, som alting ved,
 Vidskab var Vanvittighed,
 Lutter Løgn var Sandheds Kilde.

...

Værelsens Udtryk er Ordet,
 Som Guds Ordet er Guds Ja
 Med Guddomskraft omgjordet,
 Aand og Liv udgaar derfra;
 Det er Aandens Vidnesbyrd
 Ej for nogen Art af Dyr,
 Men for Mennesket med Mæle (PS IX s. 256ff).

Kap. III. Du skall icke bära falskt vittnesbörd

Sanningen är lösningen på livets gåta. Och vad sanning är, får tiden visa. Åt tiden enligt Grundtvig ägnades det första kapitlet, åt sanningen det andra. Nu har vi kommit till etikens ställning i Grundtvigs teologi. Tankesprånget från tidsuppfattningen till etiken är måhända inte lätt att följa. Men det torde förhålla sig på det sättet, att uppfattningen om tiden avspeglar sig i uppfattningen om etiken. Historia och etik är två aspekter på tiden. I min doktorsavhandling har jag enligt min egen mening med framgång prövat denna tidsteori på Grundtvigs, Morten Pontoppidans och Einar Billings åskådningar (Ehnevid 1969, s. 265ff). Här begränsar jag mig till att behandla Grundtvigs.

En bestämning av vad som menas med etik bör först göras. Det blir en stipulativ definition. Etiken består av de frågor, som beröres i tio Guds bud. Dessa bud utgör för Grundtvig den spegel, vari människan dagligen betraktar sin vandel (IV s. 538). I den spegeln finns

också det åttonde budet: Du skall inte bära falskt vittnesbörd mot din nästa.

1. Historieskrivarens, poetens och profetens sanningskärlek

Tidigare har förhållandet mellan poeten och profeten berörts. Grundtvig vill inte närmare gå in på det problemet. Både poeten och profeten framstår emellertid som uppenbarare av Guds hemligheter för sina medmänniskor (Om profeterna, se Grundtvig 1814, s. 426). Även apostlarna avger historiska vittnesbörd. I kyrkans fortsatta historia finner Grundtvig ytterligare vittnesbörd (IV, s. 488f. 511 og 719). Den kristna tro, som fäderna har bekänt, är sådana historiens vittnesbörd (IV s. 522f). Menigheten vittnar själv om kristendomens sanning i sin historia (IV s. 522f och 590).

Liksom poeten, profeten och aposteln är trogen mot sina himmelska syner, så är också historieskrivaren bunden av dem. Han försöker komma in till den verklighet, som döljer sig bakom de yttre gärningarna. Varje folk och varje människa har sin barndom och ungdom att se tillbaka på. Därför känner den enskilda människan igen sig själv i sitt fäderneslands historia. Den naturliga kärleken till fädernas historia står inte i ett fientligt förhållande till kärleken till Gud. Gudskärleken renar men förstör inte fosterlandskärleken (IV s. 15f).

Historieskrivaren får fram det andliga, det osynliga i folkens historia. Däri består hans sanningskärlek. Han vet, att människors gärningar vittnar om en bakomliggande tankegång. Så är också raden av händelser i ett folk vittnesbörd om folkets tro (II s. 177). Tiden talar, när historieskrivare och skaldar skildrar fädernas bedrifter på vers och på prosa (III s. 398). Om historieskrivaren inte är driven av sanningskärlek, får han inte tiden till att tala. Det är inte tillräckligt, att han kylligt iakttar vad som hänt, och sedan återger sina iakttagelser på ett oengagerat sätt. Utan hjärtlighet blir historieskrivningen utan verkan på läsare och åhörare. Sanning och kärlek kombineras därför hos historieskrivaren (Källhänvisningar finns i Ehnevid 1969, s. 58).

2. Sanningsenligheten

En sanningsälskande historieskrivare bär inte falskt vittnesbörd om folkens liv. Samtidigt bär han inte heller falskt vittnesbörd om sig själv. Varje människa vittnar nämligen om sig själv, när hon talar. Hon röjer sin andliga identitet (PS IX 324f). När människan talar sanning, säger hon ja till sig själv. Hon bekänner tillika sin samhörighet med Gud, som är sanningen själv. Därför säger man, att människan talar sanningsenligt. Men om människan ljuger, förnekar hon sig själv, förnekar, att hon är av gudomligt ursprung, och visar, att hon är i tjänst hos djävulen, som är lögnens fader.

Sanningen är det vidare begreppet i förhållande till människan. Människans förnuft rör sig i en begränsad värld. Det kan inte nå sanningen, om det inte på något sätt kommer utanför de gränser, som är dragna för dess verksamhet. Sanningskärleken genombryter förnuftets gränser (III s. 332).

Med ordet sanningskärlek får man med människans hela sanningsenlighet. Gud är sanning. Gud är kärlek. Människan är man. Människan är kvinna. När människan vittnar med ord och med hjärta, är hon sanningsenlig (PS IX s. 324f; IV s. 721).

Ord är sålunda inte för Grundtvig vad man brukar benämna »bara ord«. Skeendet försiggår i ord, även om det sker på ett dolt sätt, eftersom orden är osynliga men hörbara (PS IX s. 305). När det egentliga händelseförloppet är förlagt till orden, blir den enskilda människans etiska handlande i viss mån en begränsning. Varje människa talar nämligen ett språk, modersmålet, som visserligen är hennes eget men samtidigt tillhör ett kollektiv. Avläggandet av vittnesbördet sker i en språkgemenskap. Det samlade vittnesbördet från många människor skänker kraft åt sanningsenligheten.

I folkens ödesstunder bestämmer måttet av deras sanningskärlek, om de skall överleva. Den, som förgriper sig på sanningen i sitt eget hjärta, är dömd till undergång. Detta sker, när ett folk sviker kärleken till sitt eget språk och i sin egen historia (II s. 716f). Grundtvig väddar därför ständigt till sitt folks känsla för sanningen (Exempelvis IV s. 216).

De flesta uttalandena om sanningsenlighet och sanningskärlek gör Grundtvig ifråga om ett speciellt folk: »Kristen-folket«. I det folket ser man tydligt, hur många människor utgör en moralisk enhet (IV s. 458). Guds son är sanningen själv. Sanningens Ande råder i hans folk

(IV s. 458). Den helige Ande är medveten om sig själv. Han talar inte av sig själv utan talar, vad han hör (IV s. 463). Som sanningens ande vägleder han människorna till hela sanningen (IV s. 473). De får kunskap om sanningen. Andra folk söker sanningen i sitt modersmål. Kristen-folket gör detsamma. Dess modersmål är trosbekännelsen, som sålunda innehåller sanningen (IV s. 543-546).

Likgiltighet för sanningen är kristendomens farligaste fiende (IV s. 577f). Den strider mot en fundamental sats i sanningens grundlag, nämligen lagen om det uteslutna tredje. Sanning *eller* lögn, något tredje finns inte (IV s. 591f). Förutom på tankens grundlagar litar den sanningsälskande människan på erfarenheten. Gud ger i historien människor otvetydiga vittnesbörd om sanningen (IV s. 608f).

Grundtvigs kritik av Luther riktar sig mot den individualiserande tendens, som låg i Luthers framhållande av syndabekännelsen på trosbekännelsens bekostnad. Människor skall inte vara andliga eremiter, säger Grundtvig, med skriftstolen som sitt andliga centrum. De skall söka gemenskapen i trosbekännelsen med dess muntliga ord (IV s. 582f). Då visar de sin sanningskärlek, sin önskan att vara sanningsenliga.

3. Etik är en handlandets logik

Etik är för Grundtvig en handlandets logik. Toldberg har i något sammanhang givit den karakteristiken. Människan följer ett mönster i sitt handlande. Hennes enstaka handlingar står i ett logiskt samband med detta mönster, när hon handlar etiskt. Men i Grundtvigs syn på etiken betyder logik något mera. Logik kommer av logos, ord. Etik är något, som har med människors ord att göra. Logik är en konsekvens i orden och därmed i handlingarna.

Världens tillblivelse förekommer som en möjlighet i evigheten och blir verklighet i tiden. Efter syndafallet verkar en idé om harmoni i tillvaron. Tiden är »den formel«, under vilken världsalltet strävar mot denna harmoni (I s. 147, 149 och 218). Sådana tankegångar påträffar man redan i Grundtvigs tidiga verk. Utifrån samma tankegång riktar han kritik mot företrädare för skolastiken. Skolastikerna »mördar Jesus med hans egna ord« (Grundtvig 1815, s. 273). Angreppet på skolastikerna företages i en dikt, som är inspirerad av en »dröm« om tidernas tecken. Detta torde inte vara någon tillfällighet. Vad

Grundtvig förebrår skolastikerna är inte, att de sysslar med logik för att få ordning bland orden. Bristen hos dem består i att de glömmer, att logik är kronologik (IV s. 705).

De gamla nordbornas förtjänst är, att de observerat den kamp, som försiggår i tiden. Ygdrasil vattnas av nornorna och gnages av maskarna (I s. 352). Denna kamp är för Grundtvig en kamp i ordet. Sanning och lögn för ett krig med varandra, som inte upphör förrän vid tidens slut.

Med termen kronologik får man de rätta föreställningarna om innehållet i Grundtvigs etik. Ordet »etik« förbinder man ju oftast med tanken på människors yttre handlingar. Men mot sådana synliga gärningar är Grundtvig misstänksam. Grundtvigs negativism mot handlingen som sådan har sin grund i hans uppfattning om verklighet och sanning. Verkligheten är andlig och osynlig. Vad handen utför, förgår med tiden. Men Andens verk består, genom tiden, eftersom Anden har sitt ursprung i evigheten. Handens gärningar innebär för Grundtvig ett ständigt hot mot den andliga frihet, som främjar ordets livsvillkor (X s. 408). Grundtvig förtrötts därför inte i att varna för all övervärdering av handlingens betydelse. Handlingen är bemängd med våld, ty handen är ständigt frestad att visa sin makt. Men handens uppgift är inte att vara härskaren över livet utan att vara livets träl. Ordet är däremot den dominerande faktorn i livet, eftersom det är förbundet med Anden (PS IX s. 301). Som ett verktyg i Herrens hand kan Anden kallas »Gudhjärte-handen« (IV s. 252).

Varje människa vet, säger Grundtvig, vad sanning är. »Sanning är vad som visar oss tinget eller saken, *som den är*«. Den gudomliga, livslevande sanningen måste därför visa livet, som det är. Livet är enligt Grundtvig »den evige Faderns kärlek« Den gudomliga sanningen visar, uppenbarar, uttalar sålunda den gudomliga kärleken, *som den är*. Detta är treenighetens mysterium (Grundtvig 1924, s. 295f). För människans del medför hennes delaktighet i livet, att hon inte kan frigöra sig från sanningen. Sanning är att uttala det verkliga sådant som det är. Underlåter människan att göra detta, får hon dåligt samvete (IX s. 528). Sådan är logiken i människans handlande.

Etik är emellertid inte bara logik utan också kronologik. Människan begriper inte sanningen. Man kan inte gripa ordet med sin hand i figurlig bemärkelse (PS IX s. 402). Människan förstår inte sanningen. Men hon tror på den. Och då växer hon i sanningen med tiden (IV s. 612). Människan kan inte heller bevisa sanningen, men

hon kan bevittna den med sin mun (IV s. 528f). Munnens bekännelse är sålunda vittnesbördet om sanningen. Grundtvigs etik är en sanningsetik.

4. Tiden räcker inte till för bevis. Därför krävs vittnesbörd

Etiken hos Grundtvig är förknippad med tiden och sanningen på ett svårbegripligt sätt. När vi nu nått till den punkt, där sammanfattningen av det tidigare sagda skall göras, torde det finnas skäl för att börja med vissa begreppsbestämningar. Grundtvig har övertagitt sin tids syn på människans själsliv. Uppdelningen i förstånd, känsla, vilja kan skönjas bakom Grundtvigs uttryckssätt och tankegång. Tredelninngen av människan har sin motsvarighet i den treenige Guden. Med lätthet finner man känslans plats i Grundtvigs tanke-system. Grundtvig använder själv denna term för det, som motsvarar den allmänna föreställningen om känsla. Något besvärligare är begreppet förstånd. För Grundtvig är förståndet alltid framtidsinriktat. Förståndet arbetar visserligen med material, som hör en gången tid till, men förståndets uppgift är att förklara det, som skett på ett dunkelt, känslomättat sätt. Förståndet är en känsla, som blir klar över sig själv. Förståndets verksamhet leder till ett närmande till sanningen. Men sanningen är förlagd till framtiden. Vad sanning är, får tiden visa.

Det tredje inslaget i människans själsliv är viljan. Viljans plats i Grundtvigs livåskådning är den mest intressanta, när man söker efter Grundtvigs uppfattning om etiken. Viljan tänkes ju bestämma handlingen. Men ordet »vilja« förekommer så sparsamt i Grundtvigs skrifter, att man därav kunde dra den slutsatsen, att etiken blivit tämligen förbisedd av Grundtvig. I varje fall kan man bli benägen att se Grundtvigs filosofi som »omedgörlig i etiskt avseende« (Thaning 1965, s. 62). Thaning har upplevt Grundtvig på det sättet (Ehnevid 1969, s. 95f). Men på den plats, där dåtidens psykologi sätter ordet »vilja«, har Grundtvig ordet »kraft«. Det ordet förekommer ofta hos Grundtvig, ja, det torde finnas goda förutsättningar för att påvisa, att Grundtvig medvetet valt ordet kraft i stället för vilja. I nordisk mytologi förekommer några kvinnor, som kallas voler. Grundtvig härleder benämningen från indiskans volo, som betyder kraft. Volerna var kända för osedvanlig klokhets och kraft i sina spådomar (I s. 363).

Kraftbegreppet är redan här, i Nordens Mytologi 1808, förbundet med förstånd (klokhed) och sanna ord (spådom).

Förstånd, känsla, vilja, i den ordningen brukar de nämnas. Men Grundtvig har den motsatta ordningen: kraft, känsla, förstånd. Forn-tiden är (inbildnings)kraftens tid, medeltiden (Middel-Alderen) känslans tid och nya tiden förståndets tid. Kraft, känsla och förstånd ingår i helheten människa. Denna människa är ordets bärare. I ordet ingår sålunda kraft, känsla och förstånd. Kraften i ordet utgör dess sanninghalt. Det kraftfullaste och mest kärleksfyllda ordet är det sannaste. Det får den kraftigaste *verkan*. Det är *verkligheten* (IV s. 675f). Sanningen är att uttala det verkliga, *som det är* (s. 253). Grundtvigs etik blir en sanningsetik.

Svårigheten att nå fram till Grundtvigs uppfattning om etik som ett handlande i sanning ligger i rörligheten i Grundtvigs tanke-system. Sanning är för Grundtvig inte ett stillaliggande axiom. Bevis är inte att motsägelöst återföra något till detta axiom. En god handling företages inte utifrån ett en gång för alla fastställt gudomligt moralsystem. Sanningen bevisas framåt i tiden. Den etiska halten i människors handlingar visas likaledes i tiden.

Gud själv verkar enligt Grundtvig på detta sätt. Gud bevisar sig själv inför människorna genom att i tidens fullbordan sända sin Son som sanningen. Ordet blir kött men korsfästes och dödas. Men Anden gör Ordet levande på nytt i tiden. Ordet uppstår förklarar i Kyrkan (IV s. 263ff).

Den enskilda människan vill på samma sätt bevisa sin mänsklighet genom att tala sanning. Men för Grundtvig innebär detta inte bara att människa talar sanning med sina ord utan också att hon talar sanning med hela sitt liv. Människans tal är inte en del av hennes handlingar utan hennes handlingar ingår i hennes ord. Den etiska problematiken förlägges helt till uttalandet av ord.

Som språkvarelse är människan alltid medlem av ett folk. Den enskilda människans bevis kan aldrig i styrka mäta sig med det bevis, som en samling människor eller ännu mer ett helt folk kan ge. En unison sång på det egna språket är ett kraftbevis. Den gemensamma bekännelsen av den kristna tron är kristenfolkets trosbevis. Grundtvig vill därför göra boskillnad mellan tro och bibelläsning. Beviset för den kristna trons sanning ligger i att tron uttalas med hörbar stämma och med värme. Bibelfrågorna kan man diskutera i skolan (IV s. 645-657).

Men starkare än det bevis, som en enskild människa och ett helt folk kan avge, är det vittnesbörd, som ett folks historia och mänsklighetens historia kan lämna. Detta avsåg Jesus enligt Grundtvig med sina ord, att han hade ett större vittnesbörd om sig än Johannes Döparens. Hela kyrkans historia skulle vittna om honom (IV s. 662f). Med oförtruten möda arbetar Grundtvig för att försöka förstå »sju-menigheten« i Uppenbarelseboken som ett bevis för att historien är en uppenbarare av sanningen (Om »sju-menigheten« efter 1830, se Ehnevid 1969, s. 73 not 51). Skapelsens sex dagar med den sjunde dagen som vilans dag är de sju menigheternas tidsrum (Grundtvig 1814, s. 3). I den första menigheten, den hebréiska, dominerade inbildningskraften, i den sjätte menigheten, den danska, regerar broderskärleken (Philadelphia), och i den sjunde menigheten kommer »folkdomen« (Laodicea) (Grundtvig 1814, s. 251; Grundtvig 1815, s. 477).

Lige fuldt vi dog stadfæste,
Som *Tids-Maalere* i Nord,
Israel som Folk i Fæste
Havde virkelig *Guds Ord*,
Fødte ham, som kunde fatte
Alle Vidskabs gyldne Skatte;

Thi Guds-Ordet vi kan spore
Gjennem Israel til os,
Hos hvem *Tiden* kom til Orde
Og bød *Rummets* Jætter Trods,

...

Folkene paa Aande-Siden
Folkene af Hjærtensgrund,
De, som vente *Lys* af *Tiden*,
Livets Ord af Rosenmund,
De staar op med aabent Øre
Til Guds Naades Ord at høre.

...

Da sig nærmer Tid sin Ende
Svæver mellem Liv og Død,
Alle Tunger da bekjende
Ordets Byrd af Aand og Kjød

Til en himmelsk Aabenbaring
Og en jordisk Livs-Forklaring (PS IX s. 357f).

»Sanningens kraft omfattar alla tider«, säger Grundtvig (IV s. 18). Bevis för sanningen kan man därför inte ge. Beviset för sanningen är lika långt som tiden. Tiden räcker sålunda inte till för bevis. Den enskilda människans eller det enskilda folkets bevis blir i stället vittnesbörd eller kraftbevis, som Grundtvig kallar dem (PS IX s. 323). Det är kraften, som bevisar verkligheten (III s. 722).

Människan är skyldig att ge vittnesbörd för sin tros gudomliga sanning. Den enskilda människan gör det i gärning, tal, levnadslöpp, i liv och död (SB I s. 244). Den kristna församlingen avger sitt levande vittnesbörd i den apostoliska trosbekännelsen, vittnesbördet, »som gick från mun till mun i Kristi kyrka, oförändrat genom alla skiften...« (IV s. 511 och 515).

Det gudomliga och det mänskliga vittnesbördet förenas i Jesus Kristus. Han har lärt människor att bedja, att Guds vilja skall ske i himmelen, så ock på jorden, alltså också i de enskilda människornas liv (SB I s. 243). På allhelgonadagen 1870 predikar Grundtvig över Uppenbarelseboken med ingångsorden från Jes.8:16: »Bind Vidnesbyrdet til! besegl det lovlig hos mine Discipler!« (sv. bibelövers. »Lägg vittnesbördet ombundet och lagen förseglad i mina lärjungars hjärtan«). Jesus som föreningspunkten mellan den mänskliga och den gudomliga naturen, som sanningen själv, får ett gudomligt vittnesbörd genom Guds gärningar i sakramenten och ett mänskligt vittnesbörd genom den erfarenhet, som församlingen gör i brukandet av dessa sakrament (Grundtvig 1880 II s. 347ff). Beviset för sanningen - och då får man hålla i minne, att Jesus Kristus är sanningen själv - ligger i vittnesbördet, martyriet. Den förste martyren Stefanus är »den klara Kristus-spegeln«, ty han brann av nitälskan för Guds sanning och av kärlek till sina medmänniskor. (Grundtvig 1875 FRP s. 436f).

5. Kärlek till Gud och kärlek till nästan

Huvudrubriken på detta tredje kapitel i avhandlingen visar på svagheten i Grundtvigs uppfattning av etik. »Du skall icke bära falskt vittnesbörd« är en betydelsefull förkortning av det åttonde budet. »Du skall inte bära falskt vittnesbörd *mot din nästa*« är den fullständiga

lydelsen. Men tar man med de tre sista orden i en skildring av etiken hos Grundtvig, feltecknas strukturen i hans livsuppfattning. Människan skall inte ljuga om sig själv eller om Gud inför medmänniskorna. Men hos Grundtvig är det så gott som aldrig fråga om falskt vittnesbörd om nästans handlingar. Hans tankar går inte i den riktningen. I så mån får man ge Thaning rätt i att Grundtvigs filosofi är omedgörlig i etiskt avseende. Delaktighet i Guds sanning och kärlek är ledstjärnan för människors handlande. Nästan kommer med i människans sanningssökande gärning som en bidragsgivare till den kraft, varmed den församlade människoskaran åkallar Gud. Kärleken till nästan uppgår i kärleken till Gud.

Grundtvig är nog själv fullt medveten om detta förhållande. Tron och språket är »två gyllene kedjor«, dvs. de två anknytningspunkter, som människan har med det värdefullaste i tillvaron. Genom tron når människan gemenskap med Gud, genom språket med medmänniskor. Historien och »människoanden« är förbindelselinjen (II s. 23).

Men dessa två gemenskapskedjor är för Grundtvig egentligen en enda. När han direkt omnämner det dubbla kärleksbudet, lägger han tonvikten vid de ord Jesus tillfogade. I de två buden om kärleken till Gud och nästan innefattades enligt Jesu ord både lagen och profeterna. Grundtvig tolkar lagen som filosofin och profeterna som poesin. Han kan därmed nå fram till slutsatsen: »Poesins och filosofins identitet framträder« i det dubbla kärleksbudet (I s. 147). En liknande tankegång påträffar man i en av Grundtvigs tydningar av Jesu föräldrarnas. Josef är timmerman och arkitekt, företrädare för matematiken. Maria är bilden för poesin. Maria föder Jesus. Josef beskyddar honom. På samma sätt kan kristen tro födas i ett poetiskt hjärta och försvaras med »betänksam kallsinnighet« (IV s. 594).

I dessa textbelägg förmärkes en tendens hos Grundtvig att föra över gemenskapen med människor till sanningssidan och gemenskapen med Gud till kärlekssidan. Detta förfarande är helt i linje med den föreställning om tiden, som Grundtvig erhållit genom tolkningen av myten Ygdrasil. En schematisering av anfört stoff kan underlätta förståelsen:

Kärleken till Gud	Kärleken till nästan
Tro	Språk
Profeterna	Lagen
Poesin	Filosofin
Maria	Josef
Poesi	Matematik
Kärlek	Sanning
Liv	Ljus

Grundtvig skiljer mellan dessa två sidor, men han åtskiljer dem inte. Kärleken till Gud och kärleken till nästan är sammanbundna med varandra. Människan skall inte frestas till att anse sina kärlekshandlingar, som är gjorda med händerna, för saliggörande gärningar (SB I s. 230 och 266). Ingen är god utom Gud allena. Allenast i Guds kärlek kan människan utföra kärlekens gärningar mot sina medmänniskor (a.a. s. 516).

Människan skall göra räakenskap för det ljus, som hon har fått av Gud (a.a. s. 284). Tiden får visa, om hon består provet (a.a. s. 328). Människan vandrar i sanningskärlek (a.a. s. 361 och 373). Kärleken är »den enda levande Guds-kunskapen«, och broderkärleken är »det enda sanna livstecknet« (a.a. s. 395f). Det första budet är det viktigaste, för Grundtvig som för Luther (a.a. s. 464). Det framgår med all tydlighet av det arbete i Grundtvigs produktion, som mest arbetar med budet om kärleken till nästan. Det arbetet är Söndagsbogens första del från 1827. Huvudtemat i den predikosamlingen, som behandlar så många problem om kärlekens gärningar, kan ändå fogas in under några ord ur Psaltaren: »Sänd ditt ljus och din sanning; må de leda mig, må de föra mig till ditt heliga berg och till dina boningar, så att jag får gå in till Guds altare, till Gud, som är min glädje och fröjd,...« (a.a. s. 365). En av de sista predikningarna i denna predikosamling bär överskriften »De gode Gierninger«. Den slutar på ett för Grundtvigs tänkande i etiska frågor typiskt sätt:

»Ja, for det Forbigangne, og det Nærværende, og det Tilkommende, være Sandhedens Aand, som gjør levende; den gode Giernings Begynder og Fuldkommer iblandt os,.. vor Talsmand...vort levende Samfunds-Baand med hinanden, og med *Faderen* i Sønner..., for *Alt* være Han: den *Hellig* Aand, ...lov og takket,...« (a.a. s. 520).

På nytt ser vi, hur Grundtvig tänker över tiden, sanningen och gärningen. Men i sällskap med tiden och sanningen blir gärningen till ett »vittnesbörds ord«, ett kraftbevis, starkt som tordön. Grundtvigs sanningsetik har här behandlats under devisen »Vad sanning är, får tiden visa«. Denna framställning skall därför sluta med delar av en dikt av Grundtvig, som heter »Tidens Fylde«. Den lär ha tillkommit 1856.

Tidens Fødsel, Tidens Fylde!
 Tidens Ende! dunkle Ord!
 Over dem kun Evigheden
 Lover Udsigt lys og klar;
 Gjennem farvet Glas i Gaader
 Her vi ser i alle Maader.

Dog, som i Guds Billed skabte,
 Billedlig vi alt kan se,
 Himlens Lys sin Glans udstraale
 Kan i Lignelser af Støv;
 Thi vort Ord, skjønt det er ringe,
 Kan Guds Røst dog gennemklinge.

Ordets Lyd paa vore Læber
 Ligner smaat vor Skabers Røst,
 Er dog fra den *anden* Verden,
 Ytrer Kraft i Aandens Navn;
 Lav og sagte, den paa Jorden
 Virker mer end nogen Torden.

Aandens Gud paa mange Maader
 Har til Mennesket sendt Ord,
 Endelig sig selv Guds-Ordet
 Aabenbaret har paa Jord;
 Født som Mand i Tidens Fylde
 Først og sidst alt *ham* vi skyldte.

Med Guds-Mundens Ord det første
 Fødtes Tiden: ved dens »Bliv!«
 Med Guds-Mundens Ord det sidste
 Endes Tiden: ved dens »Nok!«

Da Guds-Mundens Værk heneden
Herlig kroner Evigheden.

...

Rind da, Tid, som Røsten lyder!
Rind da, Tid, som Ordets Strøm!
Bring for Dagen, bær til Dommen
Daad og Udaad, sandt og Løgn!
Ordet alt vil aabenbare,
Alt i Tidens Løb forklare.

Skin da, Lys, i Skrift og Tale,
Overskin Fortidens Løb,
Til du kan med Fremtid klare
Kundskabs-Dybet under Sol,
Saa hver Aand, som stort forjætter,
Kjendes paa sit Ords Idrætter! (PS VIII s. 169f).

Förkortningar

Framställningen beläggs med hänvisning till bok med författarnamn och tryckår.

Följande förkortningar förekommer:

I, II osv	Grundtvigs Udvalgte Skrifter I -X
PS I osv	Grundtvigs Poetiske Skrifter I -IX
SB I osv	Christelige Prædikener eller Søndags-Bog I -III
FRP	Prædikener i Frederiks-Kirken 1832-39

Käll- och litteraturförteckning

1. Grundtvigs anförda skrifter (Utgivningsort för samtliga är Köpenhamn)

- Nik. Fred. Sev. Grundtvigs Udvalgte Skrifter ved Holger Begtrup I-X. 1904 - 1909.
- N.F.S. Grundtvigs Poetiske Skrifter I-VII, udgivne af Svend Grundtvig 1880 - 1889, VIII-IX efter Forarbejder af Svend Grundtvig udgivne af Georg Christensen, 1929-1930.
- Kort Begreb af Verdens Krønike, 1814.
- Kvædlinger eller Smaakvad, 1815.
- Udsigt over Verdens-Krøniken fornemmelig i det Lutherske Tidsrum, 1817.
- Christelige Prædikener eller Søndags-Bog. I-III. 1827-1830.
- Prædikener i Frederiks-Kirken 1832-39 (Evangelierne). Et Udvalg ved C.J. Brandt. 1875.
- Kirke-Spejl eller Udsigt over den kristne Menigheds Levnedsløb (1871), 2 uppl 1876.
- Sidste Prædikener. I Vartov Kirke 1861-72. I-II (Et Udvalg af C.J. Brandt). 1880.
- Historiske Foredrag 1839-1844. Udgivne af den grundtvigske Folkeskriftsfond. 1911.
- N.F.S. Grundtvigs Vartovs-Prædikener 1839-1860. I Udvalg ved Holger Begtrup. 1924.

2. Anförð litteratur

- Aronson, Harry. Mänskligt och kristet. En studie i Grundtvigs teologi. Stockholm 1960.
- Ehnevid, Tord. Församlingsetik. Studier över Grundtvig, Morten Pontoppidan och Einar Billing. Lund 1969.
- Høirup, Henning. Grundtvigs syn paa tro og erkendelse. Modsigelsens grundsætning som teologisk aksiom hos Grundtvig. København 1949.
- Michelsen, William. Den sælsomme forvandling i N.F.S. Grundtvigs liv. Studier over tilblivelsen af Grundtvigs historiesyn. København 1956.
- Thaning, Kaj. Svar til tre kritikere (i Grundtvig Studier 1965). København 1965.
- Toldberg, Helge. Grundtvigs symbolverden. København 1950.